

Pierwsze dni niepodległości

Polski „patchwork”, czyli pozszywany kraj 1918–1922

Grzegorz Nowik

Pierwsze dni niepodległości

Polski „patchwork”, czyli pozszywany kraj 1918–1922

Grzegorz Nowik

Muzeum
Józefa Piłsudskiego
w Sulejówku

Sulejówek 2026

© Copyright by Grzegorz Nowik
and Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku

Koncepcja broszury: prof. dr hab. Grzegorz Nowik
Redaktor prowadzący: Zbigniew Dziedzic
Redakcja i korekta językowa: Anna Rossa
Projekt graficzny: Ireneusz Mitura
Skład i łamanie: Ireneusz Mitura
Wybór ilustracji: Zbigniew Dziedzic
Fotoedycja: Bogumiła Rusiecka
Konsultacja materiału ikonograficznego: prof. dr hab. Grzegorz Nowik
Zdjęcie na okładce: Józef Piłsudski na koniu podczas uroczystej defilady wojskowej na Placu Saskim w Warszawie z okazji Święta Niepodległości, 1927, fot. nieznany, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku

Wydanie I, Sulejówek 2026

Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku
Al. Piłsudskiego 29, 05-070 Sulejówek
muzeumpilsudski.pl

Muzeum współprowadzone przez:

Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Fundacja Rodziny Józefa Piłsudskiego

Korony na bruku

I wojna światowa – zwana Wielką Wojną – przyniosła upadek trzech mocarstw zaborczych, a wraz z nim wolność nie tylko Polsce, lecz także wielu narodom Europy Środkowo-Wschodniej. W 1918 roku odzyskały one niepodległość lub ją uzyskały. Jak napisał Stefan Żeromski:

> *Wiele już „mrzonek" podawanych do wierzenia przez marzycieli i poetów, ziściło się tak oczywiście, iż przechodzień uliczny może nogą potrącać korony królów leżące na ziemi: koronę imperatora Wszechrosji, koronę cesarza Wszechniemiec, koronę apostolskiego cesarza Austro-Węgier, koronę cara Bułgarii, koronę króla Bawarii, Saksonii, korony wielkich i zwykłych książąt – „e tutti quanti".* [...]
>
> (*Początek świata pracy,*
> Kraków w październiku 1918 r.)

O ile jednak rozejm podpisany w Compiègne 11 listopada 1918 roku zakończył działania wojenne na froncie zachodnim, o tyle w Europie Środkowo-Wschodniej, od koła podbiegunowego po Morze Egejskie, rozpoczął się – trwający tyle co I wojna światowa – okres walk niemal każdego z każdym o terytoria pograniczne odziedziczone w spadku po upadłych imperiach. A wszystko to w cieniu groźby „eksportu" rewolucji bolszewickiej z Rosji do Europy.

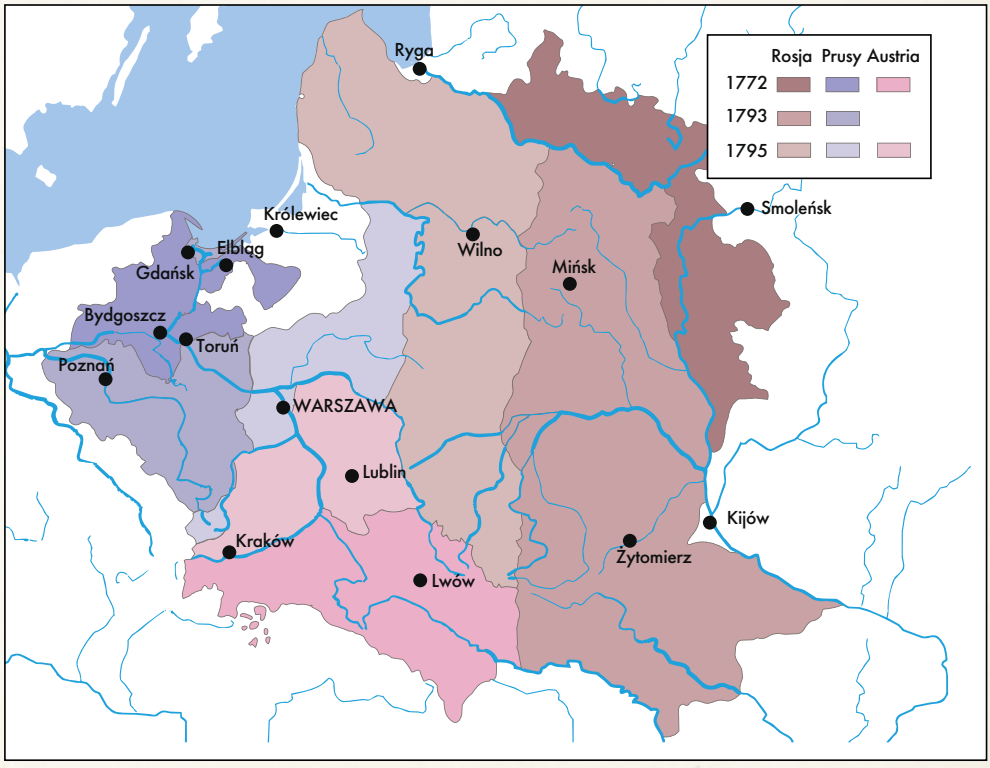

▲ *Rozejm w Compiègne, 11 listopada 1918*, Maurice Pillard Verneuil (1869—1942), domena publiczna.

Państwo bez granic

Jesienią 1918 roku ziemie polskie były poprzecinane granicami wytyczanymi przez zaborców przez półtora wieku. Punktem wyjścia dla odradzającej się Polski stały się przedrozbiorowe granice Rzeczypospolitej z 1772 roku, zgodne z zasadą *ius postlimini* ('w granicach państwa') i postulowane w programach wielu polskich partii politycznych. Na przestrzeni kolejnych dziesięcioleci granice te były jednak wielokrotnie zmieniane – najpierw w epoce napoleońskiej, następnie podczas kongresu wiedeńskiego w 1815 roku, a później przez kolejne 100 lat aż do traktatu brzeskiego w 1918 roku

Odradzające się państwo polskie, już na przełomie października i listopada 1918 roku, jeszcze przed wyzwoleniem stolicy spod okupacji niemieckiej, wkraczało w trwający cztery lata okres walk o kształt granic Rzeczypospolitej – zarówno z dawnymi mocarstwami zaborczymi, jak i państwami powstającymi na ich gruzach.

▲ Rozbiory Polski w latach 1772–1795.

I Rzeczypospolita upadła wskutek swojej słabości, w tym przede wszystkim militarnej. Odrodzenie państwa i wykuwanie granic następowało w ogniu walk toczonych przez Wojsko Polskie, będące najważniejszym źródłem siły narodu i państwa. Droga do wolności wiodła przez tworzenie faktów dokonanych – częściej z karabinem w ręku, rzadziej za pomocą kartki wyborczej lub plebiscytowej. Walka o granice niepodległej Rzeczypospolitej toczyła się również na konferencjach pokojowych z Niemcami, Austrią i Węgrami, sowiecką Rosją i innymi państwami, ale w ostatecznym rachunku decydowała wola narodu, wyrażana siłą polskiego oręża.

Odradzanie się Rzeczypospolitej i jednoczenie jej ziem trwało ponad cztery lata, podczas których poszczególne dzielnice, ziemie, regiony przeżywały swoje **PIERWSZE DNI NIEPODLEGŁOŚCI**.

▲ Herb Rzeczypospolitej Obojga Narodów, XVI–XVIII wiek, Wikimedia Commons.

▲ Herb Rzeczypospolitej w okresie powstania listopadowego, 1830–1831, Wikimedia Commons.

▲ Herb Rzeczypospolitej w okresie powstania styczniowego, 1863–1864, Wikimedia Commons.

▲ Herb Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1919–1927, Wikimedia Commons.

Ius postlimini

Prawo *ius postlimini* wywodzi się ze starożytnego Rzymu, a pierwotnie dotyczyło praw osobistych obywatela rzymskiego. Wygasały one z chwilą śmierci lub dłuższego braku wieści o nim (np. wzięcia go do niewoli czy zaginięcia na morzu). Wówczas prawa majątkowe przechodziły na dziedziców; urzędy sprawowali następcy, a małżeństwo zmarłego ulegało rozwiązaniu. Jeśli jednak obywatel odnalazł się, przeżył w niewoli, zbiegł z niej lub został wykupiony – z chwilą przekroczenia granicy (*limes*) – wszystkie jego majętności, prawa osobiste i publiczne były przywracane na zasadzie *ius postlimini*.

Z czasem tę zasadę zaczęto stosować wobec prowincji i terytoriów czasowo utraconych, oderwanych lub poddanych okupacji. Z chwilą ich powrotu do macierzy, a w przypadku państwa – wraz z odzyskaniem niepodległości – zyskiwało ono prawo do swoich terytoriów oraz należnego miejsca w gronie wolnych narodów. Zgodnie z tą zasadą odradzająca się w 1918 roku Rzeczypospolita nie była państwem nowym, ale powracała na mapę Europy – jako państwo, które istniało przez kilkaset lat przed podbojem i rozbiorami, gdy prawo przemocy zaborców zostało złamane, a naród nigdy nie pogodził się z utratą własnej państwowości, dowodząc wielokrotnie woli wybicia się na niepodległość.

ZAKOPANE

Podhale — Spisz i Orawa

13 października 1918 roku w Zakopanem, na wiecu obywatelskim z udziałem kilkuset górali i „ceprów", Podhale ogłosiło niepodległość, a na prezydenta Republiki Zakopiańskiej wybrano Stefana Żeromskiego, który tak wspominał to wydarzenie:

> *Powierzono mi niemal „dyktaturę" nad Zakopanem i przyległymi dolinkami. Sprawowałem ten zapomniany, śmieszny i wzniosły urząd przez jedenaście dni, gdy mama Austria waliła się w gruzy.* [...] *Zaprzysiągłem uroczyście wojsko,*

▲ Stefan Żeromski, prezydent Republiki Zakopiańskiej, 1910, reprodukcja obrazu, fot. nieznany, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

▲ Gen. bryg. (ówcześnie rotmistrz) Mariusz Zaruski, dowódca wojsk Republiki Zakopiańskiej, 1920, fot. nieznany, Centralne Archiwum Wojskowe, domena publiczna.

◀ Zakopane, Spisz i Orawa.

Komitet Narod. Obrony Spisza, Orawy i Podhala.

WIEC

w sprawie utrzymania zagrożonych południowych kresów Ziemi Polskiej

SPISZA, ORAWY, TATR i PODHALA

odbędzie się w CZWARTEK dnia 6 Lutego, w Sali Towarzystwa Hygienicznego

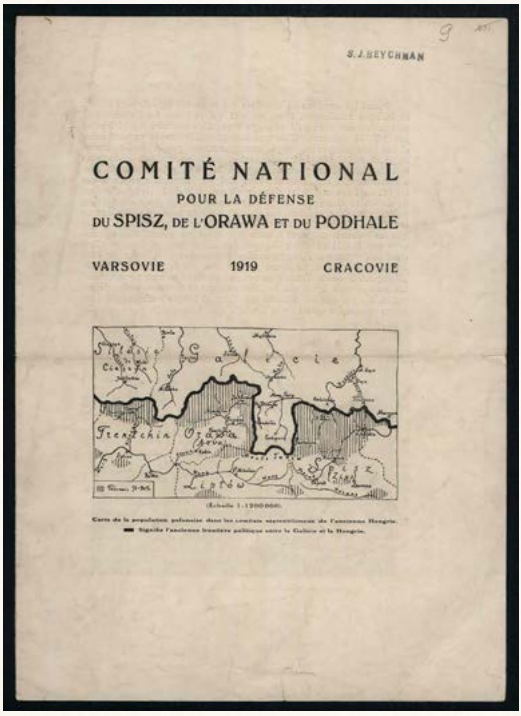
(Karowa 31).

Przemawiać będą między innymi:

Kazimierz Przerwa-Tetmajer, Henryk Mościcki, Wacław Makowski, Feliks Gwiżdż, Mieczysław Limanowski.

Początek o godzinie 8-ej wieczorem.

Wstęp wol

S. J. SEYCHMAN

COMITÉ NATIONAL

POUR LA DÉFENSE

DU SPISZ, DE L'ORAWA ET DU PODHALE

VARSOVIE 1919 CRACOVIE

▲ Plakaty nawołujące do konieczności obrony polskości Spisza i Orawy.

policję,... gminę, pocztę i telegraf na wierność nowemu Państwu, a nawet prowadziłem wojnę o odzyskanie wsi Głodówki i Sucha Góra od inwazji czeskiej.

Wzorem Zakopanego w Nowym Targu żołnierze byłych Legionów, pod dowództwem ppłk. Otokara Brzozy-Brzeziny, rozbroili Austriaków i opanowali miasto. Na terenie północnego Spiszu i Orawy polskie oddziały rtm. Mariusza Zaruskiego wyparły żandarmerię węgierską, ale same zostały zmuszone do ustąpienia pod naciskiem silniejszych wojsk czeskich. Górale ochotnicy utworzyli dwa pułki strzelców podhalańskich.

28 października Republika Zakopiańska podporządkowała się Polskiej Komisji Likwidacyjnej w Krakowie.

CIESZYN

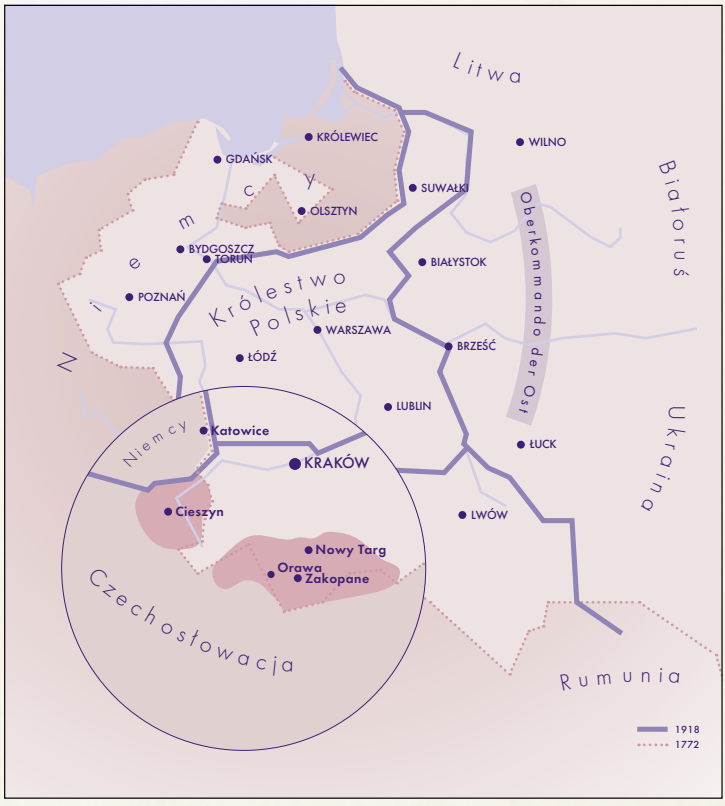
Śląsk Cieszyński

19 października 1918 roku w Cieszynie, stolicy księstwa będącego częścią ziem Korony św. Wacława, ukonstytuowała się Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego złożona z przywódców głównych sił politycznych (Józef Londzin, Jan Michejda i Tadeusz Reger) i zadeklarowała przynależność do Rzeczypospolitej tego obszaru Śląska Cieszyńskiego, zamieszkiwanego przez ludność polską.

Nocą z 31 października na 1 listopada żołnierze polscy, służący dotąd w armii austro-węgierskiej, rozbroili garnizon i przejęli władzę. 5 listopada RNKC zawarła ze swoim czeskim

▲ Gen. dyw. (ówczesny pułkownik) Franciszek Ksawery Latinik, dowódca pułku Księstwa Cieszyńskiego (10 p.p.), 1919, fot. Józef Kuczyński (1877–1952), Wikimedia Commons, domena publiczna.

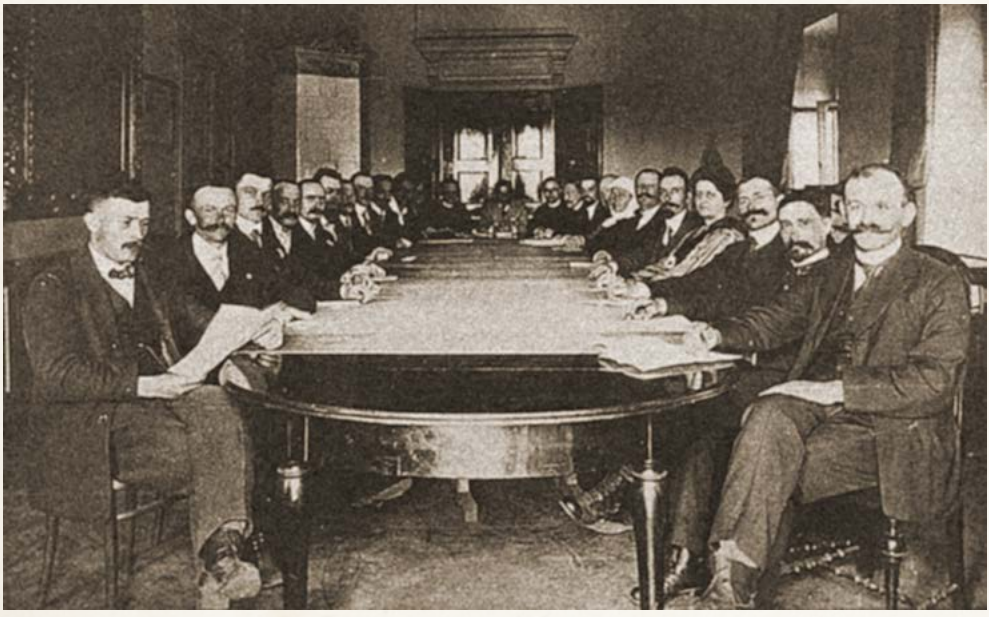
◄ Śląsk Cieszyński.

odpowiednikiem, Zemskym Narodnim Vyborem pro Slezko, umowę, która podzieliła księstwo na części zamieszkane przez ludność polską i czeską. Radzie podporządkowały się administracja, sądownictwo, koleje i poczta. Pułkownik Franciszek Latinik rozpoczął formowanie pułku piechoty Księstwa Cieszyńskiego.

W grudniu RNKC powołała lokalny Rząd Krajowy Księstwa Cieszyńskiego, który podporządkował się rządowi w Warszawie i utworzonej przezeń 10 stycznia 1919 roku Komisji Rządzącej dla Galicji, Śląska Cieszyńskiego, Spiszu i Orawy. Komisja na podległym jej terenie rozpoczęła przygotowania do przeprowadzenia wyborów do Sejmu Ustawodawczego.

23 stycznia 1919 roku, trzy dni przed wyborami do Sejmu, wojska czeskie dokonały agresji na Śląsk Cieszyński, docierając aż do Skoczowa. Ziemi ojczystej i warsztatów pracy bronili polscy górnicy i hutnicy, kolejarze oraz młodzież polska z gimnazjów w Orłowej i Cieszynie. Rozejm z 30 stycznia, zawarty pod naciskiem państw ententy, podzielił miasto i region wzdłuż rzeki Olzy. Pod naciskiem przywódców ententy stała się ona latem 1920 roku granicą obu państw.

▼ Rada Narodowa Księstwa Cieszyńskiego, w głębi siedzą ks. Józef Londzin, Jan Machejda, Tadeusz Reger, fot. nieznany, Wikimedia Commons.

KRAKÓW

Małopolska Zachodnia

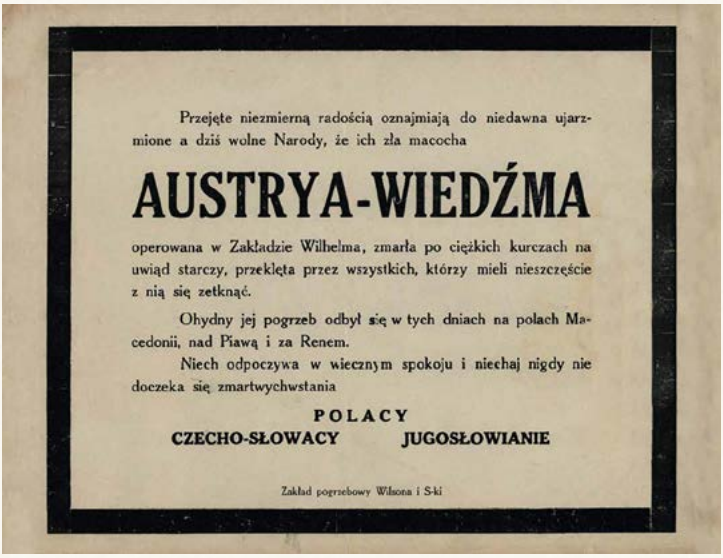
28 października 1918 roku 23 posłów polskich do parlamentu austriackiego, z Wincentym Witosem na czele, zebranych w siedzibie magistratu w Krakowie, uchwaliło, iż ziemie polskie pozostające dotąd w składzie monarchii Habsburgów stają się częścią odrodzonej Rzeczypospolitej. Posłowie utworzyli Polską Komisję Likwidacyjną (w celu likwidacji administracji austriackiej), która rozpoczęła przejmowanie władzy cywilnej na terenie autonomicznej Galicji. Ze względu na wybuch 1 listopada walk polsko-ukraińskich w Galicji Wschodniej, PKL nie mogła przenieść się do Lwowa i urzędowała w Krakowie.

▲ Wincenty Witos, przewodniczący Polskiej Komisji Likwidacyjnej, 1920, fot. nieznany, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

◀ Małopolska Zachodnia.

Przejęte niezmierną radością oznajmiają do niedawna ujarzmione a dziś wolne Narody, że ich zła macocha

AUSTRYA-WIEDŹMA

operowana w Zakładzie Wilhelma, zmarła po ciężkich kurczach na uwiąd starczy, przeklęta przez wszystkich, którzy mieli nieszczęście z nią się zetknąć.

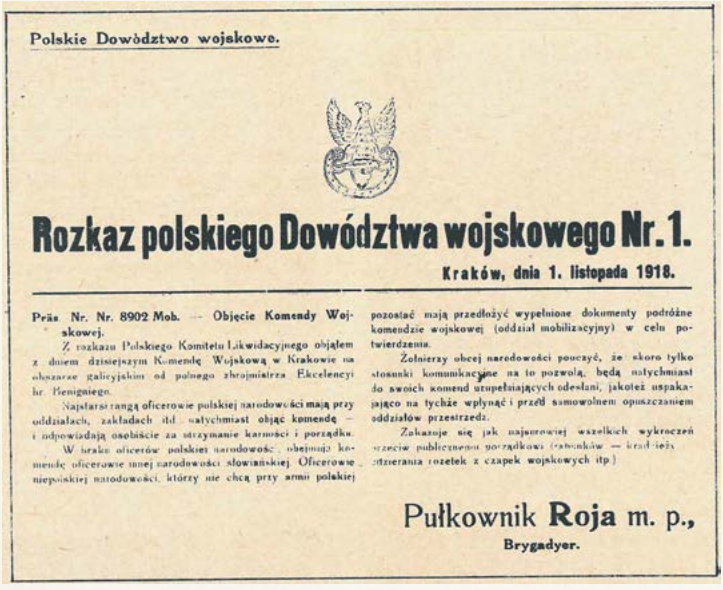
Ohydny jej pogrzeb odbył się w tych dniach na polach Macedonii, nad Piawą i za Renem.

Niech odpoczywa w wiecznym spokoju i niechaj nigdy nie doczeka się zmartwychwstania

POLACY
CZECHO-SŁOWACY JUGOSŁOWIANIE

Zakład pogrzebowy Wilsona i S-ki

▸ Polski plakat w ironiczny sposób obwieszczający o rozpadzie monarchii austro-węgierskiej.

Polskie Dowództwo wojskowe.

Rozkaz polskiego Dowództwa wojskowego Nr. 1.

Kraków, dnia 1. listopada 1918.

Prās. Nr. Nr. 8902 Mob. — **Objęcie Komendy Wojskowej.**

Z rozkazu Polskiego Komitetu Likwidacyjnego objąłem z dniem dzisiejszym Komendę Wojskową w Krakowie na obszarze galicyjskim od polnego zbrojmistrza Ekcelencyi hr. Piemigniego.

Najstarsi rangą oficerowie polskiej narodowości mają przy oddziałach, zakładach itd. natychmiast objąć komendę — i odpowiadają osobiście za utrzymanie karności i porządku.

W braku oficerów polskiej narodowości obejmują komendę oficerowie innej narodowości słowiańskiej. Oficerowie niepolskiej narodowości, którzy nie chcą przy armii polskiej pozostać mają przedłożyć wypełnione dokumenty podróżne komendzie wojskowej (oddział mobilizacyjny) w celu potwierdzenia.

Żołnierzy obcej narodowości pouczyć, że skoro tylko stosunki komunikacyjne na to pozwolą, będą natychmiast do swoich komend stupełniających odesłani, jakoteż uspakajająco na tychże wpłynąć i przed samowolnem opuszczaniem oddziałów przestrzedz.

Zakazuje się jak najsurowiej wszelkich wykroczeń przeciw publicznemu porządkowi (rabunków — kradzieży, zrywania rozetek z czapek wojskowych itp.)

Pułkownik **Roja** m. p.,
Brygadyer.

▸ Rozkaz brygadiera Bolesława Roji.

Dwa dni później w gmachu „Sokoła" urzędnicy administracji państwowej, poczty, telegrafu i kolei zadeklarowali posłuszeństwo państwu polskiemu. PKL wyznaczyła brygadiera Bolesława Roję, byłego oficera Legionów, na dowódcę Wojsk Polskich formowanych w Małopolsce.

W nocy z 30 na 31 października uczestnicy sprzysiężenia wojskowego, z por. Antonim Stawarzem i por. Ludwikiem Iwaszką na czele, opanowali koszary na Podgórzu i dworce kolejowe w Płaszowie i Prokocimiu. Nazajutrz rankiem obsadzili odwach (przy wieży ratuszowej) na Rynku Głównym w Krakowie oraz obiekty wojskowe i komunalne w mieście. Tego dnia PKL przyjęła kapitulację austriackiego garnizonu i komendy okręgu wojskowego w Krakowie.

W tym samym czasie spod władzy austro-węgierskiej oswobodziły się Tarnów, Rzeszów i inne miasta Małopolski, aż po San.

9 listopada wyjechał z Krakowa batalion 5 pułku piechoty Legionów, sformowany z żołnierzy byłych Legionów, POW i ochotników, a trzy dni później odbił z rąk ukraińskich Przemyśl, skąd wyruszył na odsiecz Lwowa. W Małopolsce sformowano dwie dywizje piechoty – krakowską i jarosławską, oraz kadry dwóch pułków legionowych – 4 pp. Legionów i 5 pp. Legionów.

PKL podporządkowała się rządowi w Warszawie i 10 stycznia przekazała władzę Komisji Rządzącej dla Galicji, Śląska Cieszyńskiego, Spiszu i Orawy. Komisja rozpoczęła przygotowania do przeprowadzania na podległym sobie terenie wyborów do Sejmu Ustawodawczego, które odbyły się 26 stycznia 1919 roku.

▲ Gen. dywizji Bolesław Roja (ówcześnie brygadier), ok. 1915–1916, fot. nieznany, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

▼ Odwach na Rynku Głównym w Krakowie zajęty przez polskich żołnierzy por. Antoniego Stawarza i por. Ludwika Iwaszki, 31 października 1918 r., fot. nieznany, domena publiczna.

▲ Gen. broni (ówcześnie gen. dywizji) Tadeusz Jordan Rozwadowski, dowódca Armii Wschód, ok. 1920—1927, fot. nieznany, domena publiczna.

▲ Kpt. Czesław Mączyński, Naczelny Komendant Obrony Lwowa, przed 1935 r., fot nieznany, domena publiczna.

LWÓW

Galicja Wschodnia

1 listopada 1918 roku walkę o przyłączenie Lwowa do Rzeczypospolitej podjęli byli żołnierze Legionów, Polskiej Organizacji Wojskowej, Polskich Kadr Wojskowych, „Związku Wolności", do których dołączyli studenci i gimnazjaliści, członkowie „Sokoła" i harcerze.

Lwów na przełomie XIX i XX wieku stanowił jedno z najważniejszych miejsc polskiego życia politycznego, społecznego, naukowego i kulturalnego. Był też ośrodkiem ukraińskiego odrodzenia narodowego. W nocy z 31 października na 1 listopada 1918 roku Ukraińska Rada Narodowa proklamowała we Lwowie Państwo Ukraińskie (Zachodnio-Ukraińską Republikę Ludową). Obejmowało ono wschodnią Galicję, aż po San (z Łemkowszczyzną w Karpatach, po Krynicę i Krościenko), a także Bukowinę i Ruś Zakarpacką.

Włączeniu Lwowa do Ukrainy przeciwstawiło się społeczeństwo polskie. Do legendy przeszły Orlęta Lwowskie, którymi nazywano najmłodszych obrońców miasta. Wśród poległych był czternastoletni Jurek Bitschan, a trzynastoletni Antoś Petrykiewicz został najmłodszym kawalerem orderu Virtuti Militari. Mieszkańcy Lwowa, wraz z odsieczą przybyłą z Przemyśla, oswobodzili miasto 22 i 23 listopada, a wiosną 1919 roku utworzyli 5 Lwowską Dywizję Piechoty.

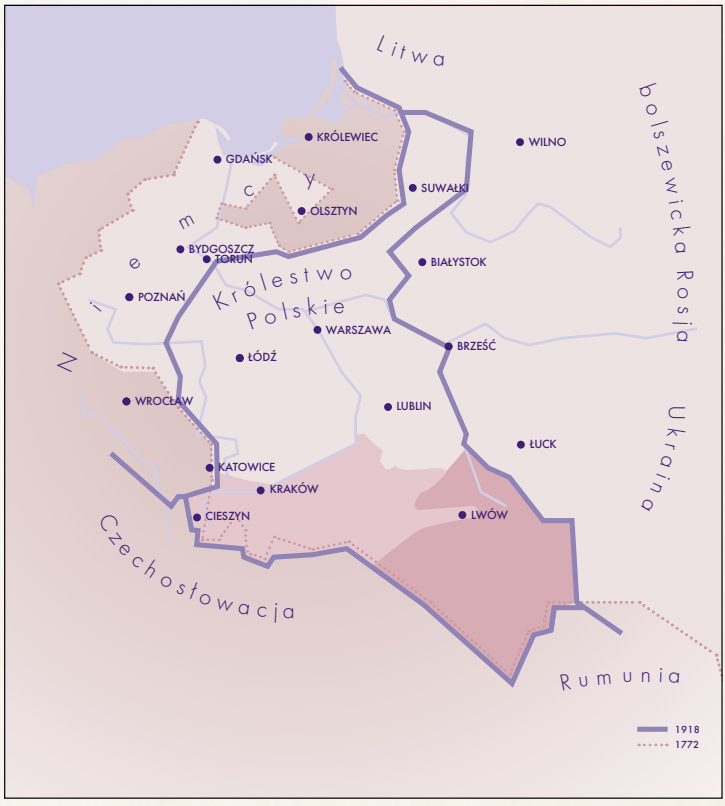

▶ Józef Piłsudski wśród żołnierzy na przedpolach Lwowa, grudzień 1918, fot. nieznany, domena publiczna.

Władzę cywilną w Galicji Wschodniej objął Polski Komitetu Narodowy we Lwowie, przekształcony 24 listopada w Tymczasowy Komitet Rządzący, który w grudniu 1919 roku podporządkował się rządowi w Warszawie.

Władzę wojskową sprawowała Naczelna Komenda Wojska Polskiego, z kpt. Czesławem Mączyńskim na czele, a następnie gen. Tadeusz Rozwadowski, dowódca Armii „Wschód".

14 maja 1919 roku Wojsko Polskie rozpoczęło operację w Galicji Wschodniej, której celem było uzyskanie połączenia z Rumunią, stanowiącego wówczas jedyną drogę dla dostaw żywności, broni i amunicji z państw ententy. Było to ważne w sytuacji, gdyby Niemcy odrzucili warunki traktatu pokojowego, a działania zbrojne I wojny światowej zostały wznowione. Drugim celem tej operacji było stworzenie bariery między

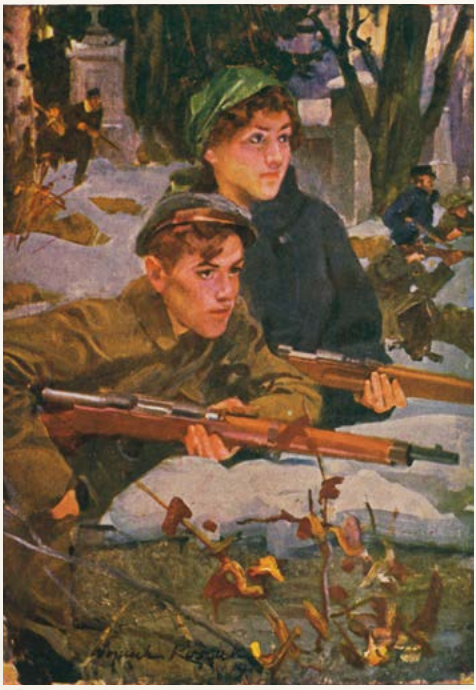
◄ Galicja Wschodnia.

▲ *Bój o Persenkówkę*, Stanisław Kaczor-Batowski, obraz olejny, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

▲ Reduta Piłsudskiego podczas walk o Lwów, budynek seminarium duchownego, 1918, fot. nieznany, domena publiczna.

▶ *Orlęta – obrona Lwowa*, Wojciech Kossak, obraz olejny, reprodukcja obrazu na pocztówce, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

▲ Obrona Lwowa – grupa walczących Orląt, 1918, fot. nieznany, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

bolszewicką Rosją a rewolucją komunistyczną, która wybuchła na Węgrzech. Miało to zapobiec przeniesieniu płomienia rewolucji do centralnej i zachodniej Europy.

26 maja 1919 roku w Stanisławowie wybuchło powstanie rozpoczęte przez żołnierzy POW, którzy rozbroili garnizon Armii Ukraińsko-Halickiej. Opanowali oni miasto i część Pokucia, na które wkrótce wkroczyła, przybyła spod Odessy przez Rumunię, 4 Dywizja Strzelców gen. Lucjana Żeligowskiego.

16 lipca 1919 roku Wojsko Polskie opanowało teren Galicji, aż po rzeki Zbrucz i Prut, oraz Karpaty Wschodnie.

◄ Pojazd pancerny „Piłsudski" z flagą amerykańską wykorzystywany podczas walk o Lwów, fot. nieznany, Wikimedia Commons.

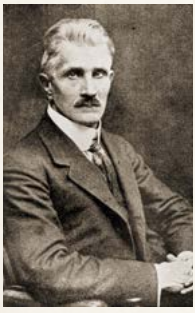

▲ Pułkownik (przyszły marszałek) Edward Śmigły-Rydz, minister wojny Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej, 1914—1915, fot. nieznany, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

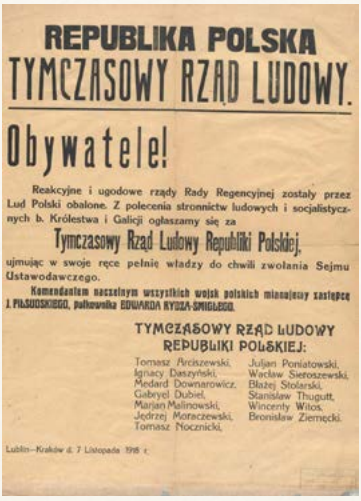
LUBLIN I KIELCE

Austriacka okupacja Królestwa Polskiego

7 listopada 1918 roku oddziały POW rozbroiły garnizon austriacki stacjonujący w Lublinie. Z miasta ewakuował się austro-węgierski Generał-Gubernator. Załamanie się austriackiego systemu okupacyjnego w południowej części Królestwa Polskiego, sięgającej do linii rzek Pilicy i Wieprza, skłoniło działaczy partii lewicy niepodległościowej – Polskiej Partii Socjalistycznej, Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie" oraz radykalnego ugrupowania inteligencji – do utworzenia w Lublinie Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej. Jego premierem został Ignacy Daszyński, który był jednocześnie członkiem PKL w Krakowie, a ministrem spraw wojskowych – gen. Edward Rydz-Śmigły, były oficer Legionów, komenderujący POW. W tym samym czasie oddziały POW rozbroiły Austriaków w Kielcach i całym regionie świętokrzyskim.

▲ Ignacy Daszyński, premier Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej, 1920, fot. nieznany, domena publiczna.

REPUBLIKA POLSKA

TYMCZASOWY RZĄD LUDOWY.

Obywatele!

Reakcyjne i ugodowe rządy Rady Regencyjnej zostały przez Lud Polski obalone. Z polecenia stronnictw ludowych i socjalistycznych b. Królestwa i Galicji ogłaszamy się za

Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej,

ujmując w swoje ręce pełnię władzy do chwili zwołania Sejmu Ustawodawczego.

Komendantem naczelnym wszystkich wojsk polskich mianujemy zastępcę J. PIŁSUDSKIEGO, pułkownika EDWARDA RYDZA-ŚMIGŁEGO.

TYMCZASOWY RZĄD LUDOWY REPUBLIKI POLSKIEJ:

Tomasz Arciszewski, Julian Poniatowski,
Ignacy Daszyński, Wacław Sieroszewski,
Medard Downarowicz, Błażej Stolarski,
Gabryel Dubiel, Stanisław Thugutt,
Marian Malinowski, Wincenty Witos,
Jędrzej Moraczewski, Bronisław Ziemięcki,
Tomasz Nocznicki,

Lublin—Kraków d. 7 Listopada 1918 r.

▲ Ogłoszenie o powołaniu Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej, 7 listopada 1918 r.

Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej.

MINISTERSTWO PRACY

Dekret

o ośmiogodzinnym dniu roboczym.

Tymczasowy Rząd Ludowy Republiki Polskiej postanawia:

1. We wszystkich zakładach fabrycznych, warsztatach, biurach, bankach i zakładach handlowych obowiązuje ośmiogodzinny dzień roboczy.

2. Płaca robotników i pracowników nie podlega na skutek niniejszego rozporządzenia zniżce.

3. Praca po godzinach obowiązujących nie może być zarządzana, a zakres jest od specjalnej ustawy.

4. W dnie przedświątecznie praca obowiązkowa trwa sześć godzin.

5. Wyjątki od rozporządzenia niniejszego są dopuszczalne tylko w porozumieniu z Ministerstwem Pracy przy udziale Przedstawicieli Rad Delegatów Robotniczych lub Związków Zawodowych.

6. Wzywa się Rady Delegatów Robotniczych i Związki Zawodowe do czuwania nad przestrzeganiem rozporządzenia powyższego, jako też wzięcie konieczności, do wzywania interwencji Komisarzy Ludowych dla wprowadzenia w życie rozporządzenia powyższego.

7. Dekret niniejszy obowiązuje od daty opublikowania.

T. ARCISZEWSKI m. p.
Minister Pracy.

Lublin, dnia 17 listopada 1918 r.

▲ Dekret o ośmiogodzinnym dniu roboczym Tymczasowego Rządu Ludowego Republiki Polskiej, 17 listopada 1918 r.

Rząd Ludowy odmówił prawa sprawowania władzy warszawskiej Radzie Regencyjnej, jako powołanej przez okupantów niemieckich i austriackich. Siedzibą rządu był Pałac Lubomirskich przy Placu Litewskim w Lublinie. Rząd wyznaczył komisarzy do przejęcia władzy na terenie dawnej okupacji austro-węgierskiej (w Lubelskiem i Kieleckiem), ale w rzeczywistości realny zasięg jego władzy wyznaczały rogatki Lublina i najbliższa okolica.

11 listopada 1918 roku rząd lubelski złożył dymisję na ręce Józefa Piłsudskiego, który 14 listopada powierzył misję formowania nowego gabinetu Ignacemu Daszyńskiemu. W dniu 17 listopada zakończyła się ona fiaskiem.

◄ Lubelszczyzna i Kielecczyzna w 1918 r. podczas okupacji austriackiej Królestwa Polskiego.

Chełmszczyzna i Wołyń

2 listopada 1918 roku oddziały POW rtm. Gustawa Orlicz-Dreszera rozbroiły garnizon austriacki w Chełmie, a 4 listopada ukonstytuowały się władze cywilne, które podporządkowały się Tymczasowemu Rządowi Ludowemu Republiki Polskiej w Lublinie.

Tereny Wołynia wchodziły jesienią 1918 roku w skład Ukraińskiej Republiki Ludowej, proklamowanej rok wcześniej

▼ Generał dywizji Antoni Listowski (z lewej), dowódca Frontu Wołyńskiego, i Symon Petlura, Główny Ataman Ukraińskiej Republiki Ludowej, maj 1920 r., fot. nieznany, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

w Kijowie na ziemiach oderwanych od carskiej Rosji. Aspiracje terytorialne URL obejmowały także Chełmszczyznę, przyobiecaną Ukrainie przez państwa centralne w traktacie brzeskim, zawartym 9 lutego 1918 roku.

Oddziały polskie do połowy listopada opanowały teren do linii Bugu, a z początkiem 1919 roku odrzuciły wojska URL na wschód, zajmując 24 stycznia Włodzimierz Wołyński, na początku lutego Kowel, a następnie Łuck, po linię rzeki Styr. 24 maja podpisano rozejm polsko-ukraiński, pozostawiając zachodni Wołyń w rękach polskich. Klęska armii ukraińskiej w wojnie z sowiecką Rosją i groźba okupacji przez bolszewików całej Ukrainy spowodowała zajęcie przez Wojsko Polskie, latem 1919 roku, Równego i Nowogrodu Wołyńskiego (Zwiahla), aż po linię rzeki Horyń.

▲ Generał dywizji Wacław Iwaszkiewicz, dowódca Frontu Galicyjskiego, przed 1918 r., fot. nieznany, domena publiczna.

◀ Chełmszczyzna i Wołyń.

▲ Liceum Krzemienieckie na Wołyniu założone przez Tadeusza Czackiego i działające w latach 1805—1831, otwarte 27 maja 1920 r. przez Józefa Piłsudskiego, fot. nieznany, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

W grudniu 1919 roku, po załamaniu się URL pod ciosami Armii Czerwonej i Armii Ochotniczej gen. Denikina, Wojsko Polskie – na prośbę atamana Symona Petlury – zajęło zachodnią część Podola z Kamieńcem Podolskim oraz powiaty: kamieniecki, nowouszycki, płoskirowski i starokonstantynowski. Na terenie tym działał Uniwersytet Ukraiński, funkcjonowały zawiązki lokalnej administracji oraz wojska ukraińskiego.

WARSZAWA

Niemiecka okupacja Królestwa Polskiego

10 listopada 1918 roku, we wczesnych godzinach porannych, do Warszawy powrócił Józef Piłsudski, były komendant I Brygady Legionów, zwolniony z niemieckiego więzienia w Magdeburgu. Równocześnie Polska Organizacja Wojskowa rozpoczęła akcję rozbrajania okupacyjnych garnizonów na terenie niemieckiej części Królestwa Polskiego.

11 listopada Rada Regencyjna przekazała Józefowi Piłsudskiemu Naczelne Dowództwo nad Wojskiem Polskim. Natychmiast podporządkowali mu się: szef Sztabu Generalnego gen. Tadeusz Rozwadowski oraz gen. Jan Wroczyński – minister spraw

▲ Józef Piłsudski, Naczelnik Państwa, Wódz Naczelny, we Lwowie w wagonie kolejowym, 1920, fot. nieznany, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

◄ Królestwo Polskie w 1918 r.

▸ Rząd Jędrzeja Moraczewskiego, listopad 1918—styczeń 1919, fot. nieznany, Wikimedia Commons, domena publiczna.

▲ Zdejmowanie niemieckojęzycznych szyldów w Warszawie, listopad 1918 r., fot. Wacław Saryusz-Wolski, Muzeum Narodowe w Warszawie.

▸ Zawieszenie polskiej flagi przed Pałacem Namiestnikowskim w Warszawie po opuszczeniu miasta przez Niemców, listopad 1918 r., fot. Wacław Saryusz-Wolski, Muzeum Narodowe w Warszawie.

wojskowych w rządzie Rady Regencyjnej (w Warszawie), gen. Edward Rydz-Śmigły – minister spraw wojskowych w Rządzie Ludowym (w Lublinie), dowódca Wojska Polskiego w Małopolsce – gen. Bolesław Roja, oddziały polskiej Samoobrony Litwy i Białorusi – wszyscy dowódcy i formacje wojskowe, jakie powstawały żywiołowo na ziemiach polskich.

11 listopada 1918 roku w Warszawie, stolicy powstającego państwa, ukonstytuowała się pierwsza jednolita władza odradzającej się Rzeczypospolitej. Józef Piłsudski objął naczelne dowództwo nad Wojskiem Polskim, które stało się pierwszym i najważniejszym czynnikiem państwowotwórczym, jednoczącym wszystkie formacje wojskowe oraz ziemie odradzającej się Rzeczypospolitej.

Piłsudski zawarł porozumienie z niemiecką Radą Żołnierską w sprawie ewakuacji wojsk niemieckich z Królestwa Polskiego i przekazania Wojsku Polskiemu broni, sprzętu, środków łączności (telegrafów i telefonów) oraz transportu (kolei).

14 listopada 1918 roku Rada Regencyjna podjęła decyzję o samorozwiązaniu (abdykacji) i w ręce Wodza Naczelnego złożyła odpowiedzialność za powołanie Rządu Narodowego.

16 listopada 1918 roku Józef Piłsudski podpisał – wyemitowaną nocą z 18 na 19 listopada z radiostacji warszawskiej w Cytadeli – depeszę notyfikująca powstanie Państwa Polskiego, będącą **Deklaracją Niepodległości** i programem odrodzenia Rzeczypospolitej.

18 listopada 1918 roku na urząd premiera został desygnowany Jędrzej Moraczewski, który otrzymał zadanie przygotowania wyborów do Sejmu Ustawodawczego – pierwszego polskiego Sejmu od 1831 roku.

22 listopada 1918 roku Józef Piłsudski objął najwyższą władzę w państwie, jako **Naczelnik Państwa**, nawiązując do tytułu **Tadeusza Kościuszki** z okresu Insurekcji 1794 roku.

26 listopada 1918 roku został ogłoszony *Dekret o wyborach do Sejmu*, a w kolejnych dekretach rząd wprowadzał reformy społeczne stanowiące realizację programu paryskiego Polskiej Partii Socjalistycznej: powszechne prawo wyborcze dla wszystkich bez różnicy płci, wieku i stanu majątkowego, ośmiogodzinny dzień pracy, ubezpieczenie społeczne, powszechne nauczanie itd.

Do P. Prezydenta Stanów Zjednoczonych,
Do Królewskiego Rządu Angielskiego,
Do Rządu Rzeczypospolitej Francuskiej,
Do Królewskiego Rządu Włoskiego,
Do Cesarskiego Rządu Japońskiego,
Do Rządu Rzeczypospolitej Niemieckiej i do Rządów wszystkich Państw wojujących i Neutralnych.

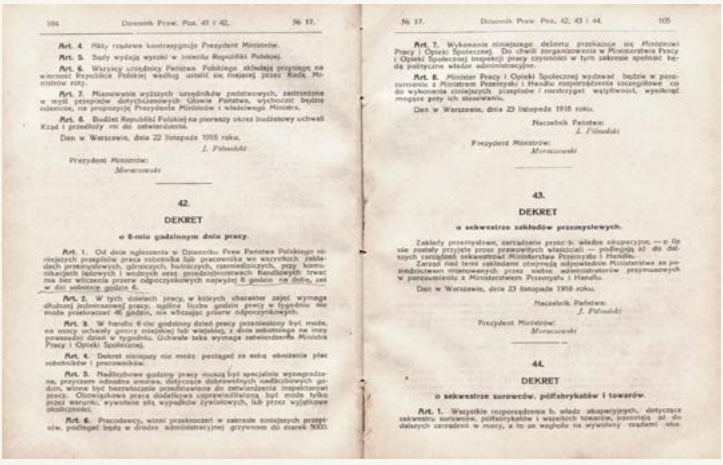
Jako Wódz Naczelny Armii Polskiej, pragnę notyfikować rządom i narodom wojującym i neutralnym istnienie Państwa Polskiego Niepodległego, obejmującego wszystkie ziemie zjednoczonej Polski.

Sytuacja polityczna w Polsce i jarzmo okupacji nie pozwoliły dotychczas narodowi polskiemu wypowiedzieć się swobodnie o swym losie. Dzięki zmianom, które nastąpiły wskutek świetnych zwycięstw armij sprzymierzonych – wznowienie niepodległości i suwerenności Polski staje się odtąd faktem dokonanym.

Państwo Polskie powstaje z woli całego narodu i opiera się na podstawach demokratycznych. Rząd Polski zastąpi panowanie przemocy, która przez sto czterdzieści lat ciążyła nad losami Polski – przez ustrój, zbudowany na porządku i sprawiedliwości. Opierając się na Armii Polskiej pod moją komendą, mam nadzieję, że odtąd żadna armia obca nie wkroczy do Polski, nim nie wyrazimy w tej sprawie formalnej woli naszej. Jestem przekonany, że potężne demokracje Zachodu udzielą swej pomocy i braterskiego poparcia Polskiej Rzeczypospolitej Odrodzonej i Niepodległej.

Wódz Naczelny (–) Piłsudski

Za Ministra Spraw Zewnętrznych (–) Filipowicz
Warszawa, dn.
16-go listopada
1918 r.

104 Dziennik Praw. Poz. 41 i 42. № 17.

Art. 4. Akty, rządowe kontrasygnuje Prezydent Ministrów.

Art. 5. Sądy wydają wyroki w imieniu Republiki Polskiej.

Art. 6. Wszyscy urzędnicy Państwa Polskiego składają przysięgę na wierność Republice Polskiej według ustalić się mającej przez Radę Ministrów rot.

Art. 7. Mianowanie wyższych urzędników państwowych, zastrzeżone w myśl przepisów dotychczasowych Głowie Państwa, wychodzić będzie zależnie, na przysięgę Prezydenta Ministrów i właściwego Ministra.

Art. 8. Budżet Republiki Polskiej na pierwszy okres budżetowy uchwali Rząd i przedłoży mi do zatwierdzenia.

Dan w Warszawie, dnia 22 listopada 1918 roku.

J. Piłsudski

Prezydent Ministrów:
Moraczewski

42.

DEKRET

o 8-mio godzinnym dniu pracy.

Art. 1. Od dnia ogłoszenia w Dzienniku Praw Państwa Polskiego niniejszych przepisów praca robotnika lub pracownika we wszystkich zakładach przemysłowych, górniczych, hutniczych, rzemieślniczych, przy komunikacyjnych kolejowych i wodnych oraz przedsiębiorstwach handlowych trwać ma bez wliczenia przerw odpoczynkowych najwyżej 8 godzin na dobę, zaś w dni sobotnie godzin 6.

Art. 2. W tych dziedzinach pracy, w których charakter zajęć wymaga dłuższej jednorazowej pracy, ogólna liczba godzin pracy w tygodniu nie może przekraczać 46 godzin, nie wliczając przerw odpoczynkowych.

Art. 3. W handlu 8 cio godzinny dzień pracy przestawiony być może, za mocy uchwały gminy miejskiej lub wiejskiej, z dnia sobotniego na inny powszedni dzień w tygodniu. Uchwała taka wymaga zatwierdzenia Ministra Pracy i Opieki Społecznej.

Art. 4. Dekret niniejszy nie może pociągać za sobą obniżenia płac robotników i pracowników.

Art. 5. Nadliczbowe godziny pracy muszą być specjalnie wynagradzane, przyczem odnośna umowa, dotycząca dobrowolnych nadliczbowych godzin, winna być bezwzłocznie przedstawiona do zatwierdzenia inspektorowi pracy. Obowiązkowa praca dodatkowa usprawiedliwiona być może tylko przez warunki, wywołane siłą wypadków żywiołowych, lub przez wyjątkowe okoliczności.

Art. 6. Pracodawcy, winni przekroczeń w zakresie niniejszych przepisów, podlegać będą w drodze administracyjnej grzywnom do marek 5000.

№ 17. Dziennik Praw. Poz. 42, 43 i 44. 105

Art. 7. Wykonanie niniejszego dekretu przekazuje się Ministrowi Pracy i Opieki Społecznej. Do chwili zorganizowania w Ministerstwie Pracy i Opieki Społecznej inspekcji pracy czynności w tym zakresie spełniać będą państwowe władze administracyjne.

Art. 8. Minister Pracy i Opieki Społecznej wydawać będzie w porozumieniu z Ministrem Przemysłu i Handlu rozporządzenia szczegółowe co do wykonania niniejszych przepisów i rozstrzygać wątpliwości, wynikające przy ich stosowaniu.

Dan w Warszawie, dnia 23 listopada 1918 roku.

Naczelnik Państwa:
J. Piłsudski

Prezydent Ministrów:
Moraczewski

43.

DEKRET

o sekwestrze zakładów przemysłowych.

Zakłady przemysłowe, zarządzane przez b. władze okupacyjne, — o ile nie zostały przyjęte przez prawowitych właścicieli — podlegają aż do dalszych zarządzeń sekwestrowi Ministerstwa Przemysłu i Handlu.

Zarząd nad temi zakładami obejmują odpowiednie Ministerstwa za pośrednictwem mianowanych przez siebie administratorów przymusowych w porozumieniu z Ministerstwem Przemysłu i Handlu.

Dan w Warszawie, dnia 23 listopada 1918 roku.

Naczelnik Państwa:
J. Piłsudski

Prezydent Ministrów:
Moraczewski

44.

DEKRET

o sekwestrze surowców, półfabrykatów i towarów.

Art. 1. Wszystkie rozporządzenia b. władz okupacyjnych, dotyczące sekwestru surowców, półfabrykatów i wszelkich towarów, pozostają aż do dalszych zarządzeń w mocy, z tą ze względu na wywołany zrządzeni obo-

▶ Dekret z 23 listopada 1918 r. o ustanowieniu ośmiogodzinnego dnia pracy, ogłoszony w *Dzienniku Praw*, poz. 42.

POZNAŃ

Wielkopolska

11 listopada 1918 roku ujawniła się w Poznaniu polska Rada Ludowa, będąca emanacją środowisk politycznych zaboru pruskiego, z Wojciechem Korfantym, posłem do parlamentów pruskiego i Rzeszy. Zwołany z jej inicjatywy Polski Sejm Dzielnicowy, obradujący w Poznaniu w dniach 3–5 grudnia, uznał Naczelną Radę Ludową za reprezentację społeczeństwa polskiego tego regionu.

Przedstawiciele NRL prowadzili negocjacje z Józefem Piłsudskim w sprawie utworzenia Rządu Narodowego i powierzyli Komitetowi Narodowemu w Paryżu misję podjęcia starań na kongresie pokojowym o przyłączenie do Rzeczypospolitej ziem

▲ Generał brygady (ówczesny major) Stanisław Taczak, Głównodowodzący Sił Zbrojnych Polskich byłego zaboru pruskiego 28 grudnia 1918—16 stycznia 1919 r., przed 1929 r., fot. nieznany, domena publiczna.

◄ Tereny opanowane przez Wojska Polskie po ewakuacji wojsk niemieckich Ober-Ostu linią kolejową: Brześć — Białystok — Grajewo — Ełk.

▸ *Rozdawanie broni ludności polskiej na Placu Wolności w Poznaniu podczas powstania wielkopolskiego,* Leon Prauziński, pocztówka z serii „Powstanie wielkopolskie 1918/19", Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

▾ *Walki przy Moście Chwaliszewskim w Poznaniu,* Leon Prauziński, pocztówka z serii „Powstanie wielkopolskie 1918/19", Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

zaboru pruskiego oraz Górnego Śląska, Warmii i Mazur. NRL rozbudowywała polską administrację cywilną. Jednocześnie powstawały struktury organizacji paramilitarnych przygotowujących się do powstania zbrojnego: Polskiej Organizacji Wojskowej Zaboru Pruskiego, Straży Ludowych oraz Służby i Straży Bezpieczeństwa.

Powstanie miało wybuchnąć po przetransportowaniu Armii Polskiej gen. Józefa Hallera z Francji do Gdańska i opanowaniu przez nią Pomorza i Wielkopolski. Opór Niemiec i Wielkiej Brytanii przekreślił jednak te plany. Do Gdańska przybył jedynie Ignacy Jan Paderewski, którego następnie przyjazd do Poznania 26 grudnia stał się okazją do zamanifestowania polskości miasta. Kontrdemonstracje niemieckie sprowokowały **27 grudnia 1918 roku** wybuch walk – powstania wielkopolskiego, które ogarnęło całą dzielnicę.

28 grudnia NRL powierzyła komendę wojskową mjr. Stanisławowi Taczakowi, którego 16 stycznia 1919 roku zastąpił wyznaczony przez Wodza Naczelnego gen. Józef Dowbor-Muśnicki. Do podpisanego 16 lutego 1919 roku rozejmu w Trewirze (przedłużającego rozejm w Compiègne) powstanie oswobodziło większą część Wielkopolski. Wojska utworzone podczas powstania zostały przeformowane w trzy dywizje piechoty i brygadę jazdy.

▲ Generał broni (ówcześnie dywizji) Józef Dowbor-Muśnicki, Głównodowodzący Sił Zbrojnych Polskich byłego zaboru pruskiego od 16 stycznia 1919 r., fot. nieznany, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

◄ Przyjazd Ignacego Jana Paderewskiego do Poznania, 26 grudnia 1918 r., Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

BIAŁYSTOK, WILNO, SUWAŁKI

Podlasie, Wielkie Księstwo Litewske (Wileńszczyzna), Suwalszczyzna

W końcu 1918 roku tereny dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego były miejscem konfrontacji tworzonych pod okupacją niemiecką czterech państw: litewskiego (ze stolicą w Wilnie) i białoruskiego (ze stolicą w Mińsku Litewskim) oraz sowieckiej Rosji i Polski.

16 listopada, w ślad za wycofującymi się do Rzeszy niemieckimi wojskami frontu wschodniego (Oberkomando der

▼ Zajęcie Wilna przez Wojsko Polskie, kwiecień 1919 r., fot. Jan Bułhak, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

Ost), z rejonu Smoleńska ruszyła na zachód Armia Czerwona, realizując operację „Wisła". Jej celem było połączenie się z rewolucją w Niemczech oraz stworzenie – po drodze – sowieckich narodowych republik: estońskiej, łotewskiej, litewskiej, białoruskiej, ukraińskiej i polskiej.

Równocześnie na terenach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego powstawały polskie Samoobrony, które 5 grudnia Józef Piłsudski uznał za część Wojska Polskiego. W noc sylwestrową z **31 grudnia 1918 roku na 1 stycznia 1919 roku** opanowały one Wilno, ale po walkach z Armią Czerwoną opuściły miasto 5 stycznia 1919 roku. Następnie podjęły walkę partyzancką na Kresach, a część z nich ewakuowała się do Polski. Z tych oddziałów zostały utworzone dwie ochotnicze dywizje litewsko-białoruskie.

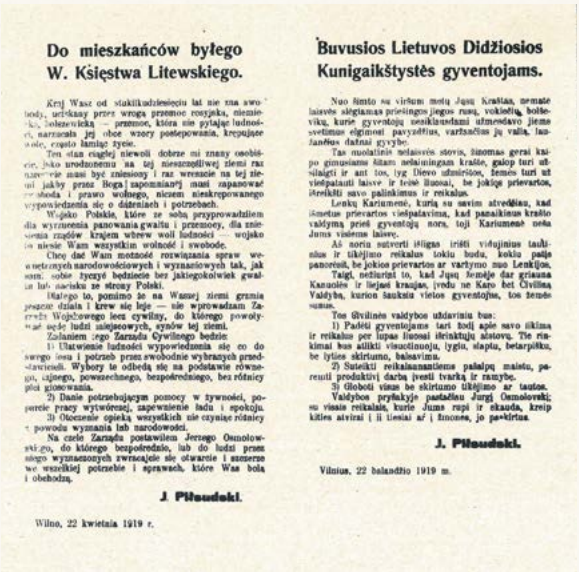
▲ Generał broni (ówczesny gen. dyw.) Stanisław Szeptycki, dowódca Dywizji Litewsko-Białoruskiej i Frontu Litewsko-Białoruskiego, przed 1921 r., fot. nieznany, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

◄ Tereny zajęte przez Wojsko Polskie do kwietnia 1919 r.

OCHOTNIKÓW
DO WOJSKA POLSKIEGO
PRZYJMUJE
STRAŻ KRESOWA W LIDZIE
SUWALSKA № 1 (Dom Ludowy)
Zgłaszający się muszą mieć ze sobą żywności na 1—2 dni.
Rząd zwraca wartość ekwipunku, umundurowania i broni ochotnikom.
POD BROŃ,
OJCZYZNA WZYWA!

Do mieszkańców byłego W. Księstwa Litewskiego.

Kraj Wasz od stuleci dzieciu lat nie zna swo-
body, ucisk przez wroga przemoc rosyjska, niezmie-
, bolszewicka — przemoc, która nie pytając ludności
, narzucała jej obce wzory postępowania, krępujące
ole, często łamiąc życie.

Ten stan rzeczy niewoli dobrze ni znany osobiście,
jako urodzonemu na tej nieszczęśliwej ziemi raz
nawsze musi być zniesiony i raz wreszcie na tej zie-
ni jakby przez Boga zapomnianej musi zapanować
obuda i prawo wolnego, niczem nieskrępowanego
wypowiedzenia się o dzieniach i potrzebach.

Wojsko Polskie, które ze sobą przyprowadziłem
dla wyrzucenia panowania gwałtu i przemocy, dla zni-
szenia rządów krajem wbrew woli ludności — wojsko
to niesie Wam wszystkim wolność i swobodę.

Chcę dać Wam możność rozwiązania spraw we-
wnętrznych narodowościowych i wyznaniowych tak, jak
sami sobie życzyć będziecie bez jakiegokolwiek gwał-
tu lub nacisku ze strony Polski.

Białego to, ponimo że na Waszej ziemi grunia
jeszcze działa i krew się lęje — nie wprowadzam Za-
rządu Wojskowego lecz cywilny, do którego powoły-
wać będę ludzi miejscowych, synów tej ziemi.

Zadaniem tego Zarządu Cywilnego będzie:

1) Ułatwienie ludności wypowiedzenia się co do
swego losu i potrzeb przez swobodnie wybranych przed-
stawicieli. Wybory te odbędą się na podstawie równe-
go, ogólnego, powszechnego, bezpośredniego, bez różnicy
płci głosowania.

2) Danie potrzebującym pomocy w żywności, po-
rzucie pracy wytwórczej, zapewnienie ładu i spokoju.

3) Okazanie opieki wszystkich nie czyniąc różnicy
z powodu wyznania lub narodowości.

Na czele Zarządu postawiłem Jerzego Osmolow-
skiego, do którego bezpośrednio, lub do kogo przez
niego wyznaczonych zwracajcie się otwarcie i szczerze
we wszelkiej potrzebie i sprawach, które Was bolą
i obchodzą.

J. Piłsudski.

Wilno, 22 kwietnia 1919 r.

Buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojams.

Nuo šimto su viršum metų Jūsų Kraštas, nemate
laisvės siekiamas prieš jūsų rusų, vokiečių, bolše-
vikų, kurie gyventoją nuolatiniais užmesdavo jiems
svetimus elgimosi pavyzdžius, varžančius jų valią, lau-
žančius dažnai gyvybę.

Tas nuolatinis nelaisvės stovis, šiuomas gerai kiu-
po gimusiems šitam nelaimingam krašte, galop turi už-
silaigti ir ant tos, tyg Dievo užmiršios, šemės turi už
viešpatauti laisvė ir teisė žmonių, be jokios prievartos,
derektų savo palinkimus ir reikalus.

Lenkų Kariumenė, kurią su savim atvedžiau, kad
šiemetue prievartos viešpatavima, kad panaikinus krašto
valdymą prieš gyventoją norą, toji Kariumenė neša
Jums visiems laisvę.

Aš noriu sutverti sąlygas iriši viešpatius tauti-
nius ir tikėjimo reikalus tokiu budu, kokiu pats
panorės, be jokios prievartos ar varžymo nuo Lenkijos.

Taigi, nežiurint to, kad Jūsų šemėje dar grieuna
Kanuolės ir liejasi kraujas, įvedu ne Karo bet Civilinę
Valdybą, kurios šauksiu vielos gyventojus, tos šemės
sunius.

Tos Civilinės valdybos uždaviniu bus:

1) Padėti gyventojams tarti šodį apie savo tikimą
ir reikalus per lupas šiosai išrinktųjų atstovų. Tie rin-
kimai bus atlikti visuotinuoju, lygiu, slaptu, betarpišku,
be lytios skirtumo, balsavimu.

2) Sutaikti reikalaujantiems pašalpų maistu, pa-
reuoti produktivį darbą įvesti tvarką ir ramybę.

3) Globoti visus be skirtumo tikėjimo ar tautos.

Valdybos pryšakyje pastatiau Jurgį Osmolovskį;
su visais reikalais, kurie Jums rupi ir skauda, kreip
kitės atvirai į jį tiesiai ar į šiuosus, jo pa-skirtus.

J. Piłsudski.

Vilnius, 22 balandžio 1919 m.

▲ Plakat nawołujący do wstępowania do Straży Kresowej w Lidzie.

► Odezwa Józefa Piłsudskiego do mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego z 22 kwietnia 1919 r.

Marsz Armii Czerwonej został zatrzymany z początkiem 1919 roku na linii Grodno–Brześć. Do Białegostoku Wojsko Polskie wkroczyło **19 lutego 1919 roku**, a wiosną oddziały dowodzone osobiście przez Wodza Naczelnego przystąpiły do kontrofensywy, **19 kwietnia 1919 roku** ponownie oswabadzając Wilno.

22 kwietnia Józef Piłsudski wydał w czterech językach (białoruskim, litewskim, polskim i żydowskim) ***Odezwę do mieszkańców b. Wielkiego Księstwa Litewskiego***, zapowiadając przeprowadzenie wolnych wyborów oraz stworzenie zarządu cywilnego z mieszkańców tych ziem. W sierpniu Wojsko Polskie podjęło ofensywę na wschód, zajmując **8 sierpnia 1919 roku** Mińsk Litewski i odrzucając Armię Czerwoną za Dźwinę, Berezynę i Ptycz.

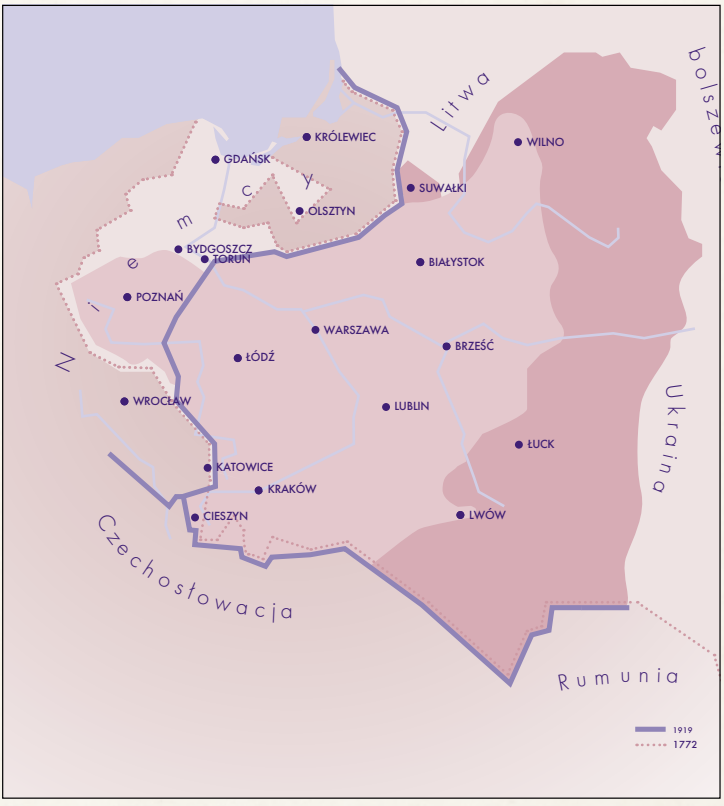
Latem tego roku Niemcy ustąpili z Suwalszczyzny, a **26 lipca 1919 roku** Wojsko Polskie wkroczyło do Augustowa, a **24 sierpnia 1919 roku** do Suwałk. Wcześniej w nocy z **22 na 23 sierpnia 1919 roku** wybuchło powstanie sejneńskie, skierowane przeciwko okupantom litewskim, którym Niemcy przekazali władzę nad miastem i powiatem. Powstanie to zadecydowało ostatecznie o przyłączeniu części powiatu sejneńskiego do Rzeczypospolitej.

Warszawa

Przyjazd **w grudniu 1918 roku** do Warszawy prof. Stanisława Grabskiego, delegata Komitetu Narodowego Polskiego, działającego w Paryżu, a następnie Ignacego Jana Paderewskiego, stały się okazją do negocjacji z Józefem Piłsudskim, w sprawie połączenia wysiłków władz krajowych: Naczelnika Państwa i Rządu w Warszawie oraz Komitetu Narodowego Polskiego.

16 stycznia 1919 roku Naczelnik Państwa desygnował na urząd premiera Ignacego Jana Paderewskiego, a KNP, z Romanem Dmowskim na czele, stał się polskim przedstawicielstwem dyplomatycznym na konferencji pokojowej w Paryżu.

26 stycznia zostały przeprowadzone wybory do Sejmu Ustawodawczego, na podstawie ordynacji przygotowanej i ogłoszonej

▲ Roman Dmowski, przewodniczący Komitetu Narodowego Polskiego i delegacji polskiej na konferencji pokojowej w Paryżu, 1907-1909, fot nieznany, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

▲ Ignacy Jan Paderewski, premier i minister spraw zagranicznych (16 stycznia - 9 grudnia 1919 r.), jeden z reprezentantów Polski na konferencji pokojowej w Paryżu, fot. nieznany, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

◄ Tereny zajęte przez Wojsko Polskie do lipca 1919 r.

▶ Naczelnik Państwa Józef Piłsudski otwiera pierwszą sesję Sejmu Ustawodawczego, 10 lutego 1919 r., fot. nieznany, Wikimedia Commons, domena publiczna.

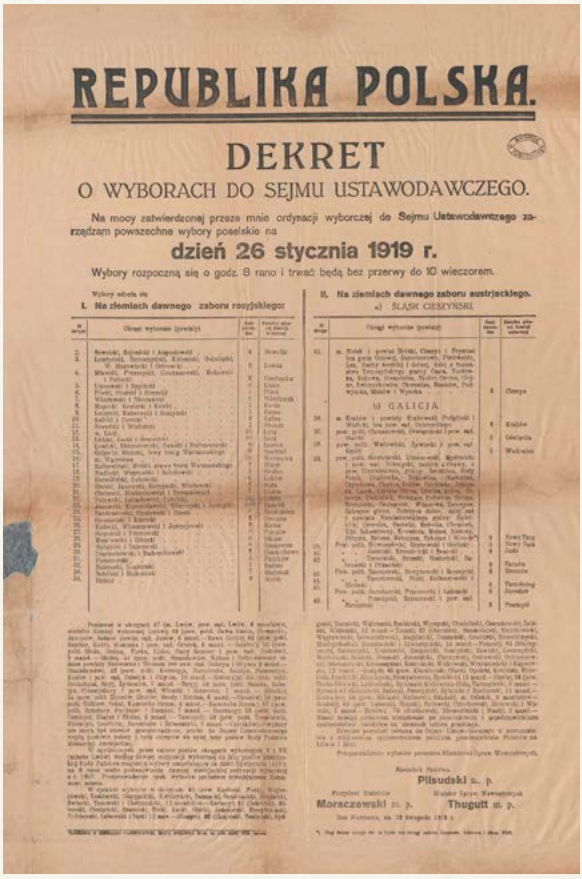
▼ Naczelnik Państwa Józef Piłsudski i premier Ignacy Jan Paderewski na inauguracji Sejmu Ustawodawczego, 10 lutego 1919, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

28 listopada 1918 roku przez poprzedni rząd. Bardzo wysoka frekwencja była wyrazem szerokiego poparcia społecznego dla odrodzenia i zjednoczenia Rzeczypospolitej.

10 lutego Naczelnik Państwa otworzył obrady Sejmu, a 20 lutego złożył na jego ręce swój urząd Tymczasowego Naczelnika Państwa. Sejm na mocy jednomyślnie podjętej ustawy – nazwanej Małą Konstytucją – powierzył mu dalsze sprawowanie urzędu Naczelnika Państwa, aż do uchwalenia nowej konstytucji.

Sejm uchwalił obowiązkowy pobór do Wojska Polskiego, który pozwolił na przekształcenie dotychczasowych ochotniczych oddziałów w regularną armię w składzie dziesięciu dywizji i jednej brygady piechoty górskiej oraz pięciu brygad jazdy.

REPUBLIKA POLSKA.

DEKRET

O WYBORACH DO SEJMU USTAWODAWCZEGO.

Na mocy zatwierdzonej przeze mnie ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego zarządzam powszechne wybory poselskie na

dzień 26 stycznia 1919 r.

Wybory rozpoczną się o godz. 8 rano i trwać będą bez przerwy do 10 wieczorem.

Piłsudski m. p.

Prezydent Ministrów: Moraczewski m. p.

Minister Spraw Wewnętrznych: Thugutt m. p.

◄ Dekret o wyborach do Sejmu Ustawodawczego w dniu 26 stycznia 1919 r.

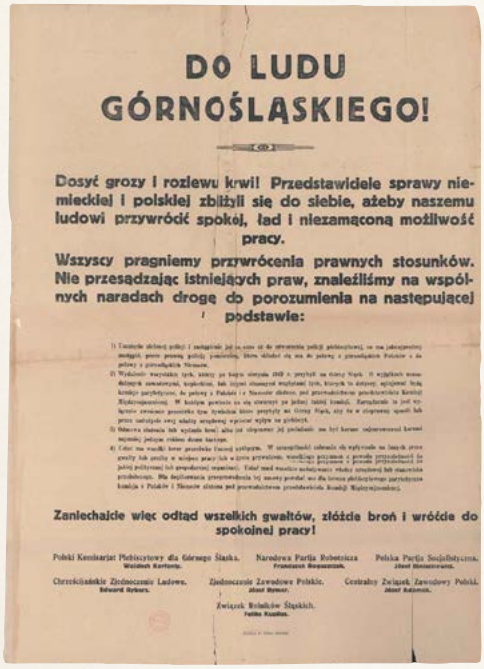
KATOWICE

Górny Śląsk

Śląsk odpadł od Królestwa Polskiego w XIV wieku, ale liczne grupy ludności zachowały polską mowę oraz świadomość narodową. Wszystkie polskie ugrupowania polityczne postulowały powrót Górnego Śląska do Rzeczypospolitej.

Przed podpisaniem przez Niemcy traktatu wersalskiego Polska Organizacja Wojskowa Górnego Śląska, utworzona na początku 1919 roku, planowała zajęcie tej ziemi w drodze powstania zbrojnego, którego termin odkładano – od kwietnia do czerwca.

W traktacie wersalskim państwa ententy zdecydowały jednak, że o losach tej ziemi zdecyduje plebiscyt przeprowadzony wśród zamieszkującej ją ludności.

DO LUDU GÓRNOŚLĄSKIEGO!

Dosyć grozy i rozlewu krwi! Przedstawiciele sprawy niemieckiej i polskiej zbliżyli się do siebie, ażeby naszemu ludowi przywrócić spokój, ład i niezamąconą możliwość pracy.

Wszyscy pragniemy przywrócenia prawnych stosunków. Nie przesądzając istniejących praw, znaleźliśmy na wspólnych naradach drogę do porozumienia na następującej podstawie:

Zaniechajcie więc odtąd wszelkich gwałtów, złóżcie broń i wróćcie do spokojnej pracy!

Polski Komisariat Plebiscytowy dla Górnego Śląska. Wojciech Korfanty.

Narodowa Partja Robotnicza Franciszek Rzepecznik.

Polska Partja Socjalistyczna. Józef Rymer.

Chrześcijańskie Zjednoczenie Ludowe. Edward Rybarz.

Zjednoczenie Zawodowe Polskie. Józef Rymer.

Centralny Związek Zawodowy Polski. Józef Adamek.

Związek Rolników Śląskich. Feliks Kozdon.

▲ Odezwa do ludu górnośląskiego, ogłoszona przez Polski Komisariat Plebiscytowy dla Górnego Śląska.

▲ Plakat plebiscytowy agitujący do głosowania za przyłączeniem Górnego Śląska do Polski.

I powstanie na Górnym Śląsku, pod wodzą Alfonsa Zgrzebnioka, wybuchło spontanicznie **16 sierpnia 1919 roku** wskutek drastycznych represji niemieckich wobec ludności polskiej. Nieskoordynowanie akcji spowodowało, że objęło ono tylko skrawki zachodnich powiatów: Tarnowskie Góry, Królewską Hutę, Mikołów, Tychy, Pszczynę, Rybnik i Wodzisław Śląski. 24 sierpnia dowódca górnośląskiej POW wydał rozkaz zakończenia walk. Represje niemieckie spowodowały exodus części ludności polskiej do Wielkopolski, Zagłębia i Małopolski. Powstańcy ewakuowani do byłej Kongresówki utworzyli Bytomski Pułk Strzelców.

Po wymuszonej przez ententę amnestii dla Górnoślązaków, **w lutym 1920 roku**, powstał w Bytomiu Polski Komisariat Plebiscytowy z Wojciechem Korfantym na czele.

▲ Wojciech Korfanty, Polski Komisarz Plebiscytowy na Górnym Śląsku, dyktator III powstania śląskiego, ok. 1920 r., Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

◀ Tereny powstań śląskich w latach 1919–1921.

▶ *Powstanie Górnośląskie. Z walk pod Górą Św. Anny w maju 1921 r.*, Zygmunt Wierciak, reprodukcja obrazu na pocztówce, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

▼ III powstanie śląskie – powstańczy ciężki karabin maszynowy Maxim wz. 1908 podczas walk nad Odrą, fot. nieznany, domena publiczna.

II powstanie wybuchło równie spontanicznie **18 sierpnia 1920 roku**, podczas przełomowych zmagań Rzeczypospolitej w wojnie z bolszewicką Rosją. Jego bezpośrednią przyczyną były szykany władz niemieckich, przekonanych o upadku państwa polskiego i rychłym zwycięstwie Armii Czerwonej w Bitwie Warszawskiej.

Powstańcy pod wodzą Alfonsa Zgrzebnioka nocą z 18 na 19 sierpnia opanowali dużą część powiatów leżących na prawym brzegu Odry, w tym cały okręg przemysłowy oraz część powiatu rybnickiego. Akcja powstańcza przypadła na okres zwycięskiego przełomu w Bitwie Warszawskiej, która przekreśliła nadzieje Niemców na klęskę Rzeczypospolitej, ale walki na żądanie Międzysojuszniczej Komisji Plebiscytowej zostały przerwane tydzień później.

Konsekwencją powstania było zastąpienie niemieckiej policji przez mieszaną policję plebiscytową i dopuszczenie Polaków do administracji terenowej.

Wyniki plebiscytu z 20 marca 1921 roku nie usatysfakcjonowały strony polskiej, która zdobyła ponad 40 % głosów, uzyskując przewagę na terenach wiejskich, w powiatach: Toszek-Gliwice,

▲ Alfons Zgrzebniok, polski nauczyciel i śląski działacz polityczny, dowódca I i II powstań śląskich, lata 30. XX w., fot. nieznany, domena publiczna.

◀ III powstanie śląskie — oddział powstańczy w Rybniku, fot. nieznany, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

Tarnowskie Góry, Strzelce Opolskie, Rybnik, Pszczyna, Bytom wieś i Katowice wieś. W powiatach Lubliniec i Zabrze emigranci nieznacznie przeważyli wynik na korzyść Niemiec. Międzysojusznicza Komisja Plebiscytowa miała dwa warianty podziału Górnego Śląska: bardziej korzystny dla Polski (francuski) i mniej korzystny (angielsko-włoski).

III powstanie wybuchło w nocy z **2 na 3 maja 1921 roku**, nazajutrz po ogłoszeniu strajku powszechnego, a jego celem było opanowanie większości terenu plebiscytowego do tzw. linii Korfantego, ze zwartym obszarem zamieszkanym przez 400 tysięcy ludności polskiej oraz całym górnośląskim zagłębiem węglowym i okręgiem przemysłowym.

Dyktatorem powstania ogłosił się Polski Komisarz Plebiscytowy, Wojciech Korfanty, który na jego dowódcę mianował płk. Macieja Mielżyńskiego. Do 5 maja powstańcy opanowali teren po „linię Korfantego".

Powstanie wpłynęło na decyzję Międzysojuszniczej Komisji Plebiscytowej w sprawie podziału Górnego Śląska bardziej korzystnego dla Polski.

20 czerwca 1922 roku Wojsko Polskie, pod dowództwem gen. Stanisława Szeptyckiego, wkroczyło na przyznany Polsce obszar Górnego Śląska, kończąc proces jednoczenia dzielnic i ziem Rzeczypospolitej.

▼ Gen. Stanisław Szeptycki wkraczający na czele Wojska Polskiego na Górny Śląsk, granica na rzece Brynicy między Sosnowcem a Szopienicami, 20 czerwca 1922 r., fot. nieznany, Biblioteka Śląska, domena publiczna.

TORUŃ, BYDGOSZCZ, GDAŃSK

Kujawy i Pomorze

17 stycznia 1920 roku Wojsko Polskie wkroczyło do Torunia, a następnie Bydgoszczy, a także do Działdowa, Grudziądza i Brodnicy. **10 lutego 1919 roku** w dawnej bazie wodnopłatowców w Pucku odbyła się uroczystość zaślubin Polski z Bałtykiem. Generał Józef Haller, dowódca Frontu Pomorskiego, wrzucił w wody Zatoki Gdańskiej platynowy pierścień, ufundowany przez Polaków z Gdańska.

Pomorze Gdańskie było jedyną polską dzielnicą, która została przyłączona do Rzeczypospolitej na drodze pokojowej, na mocy postanowień traktatu wersalskiego. Powstanie zbrojne

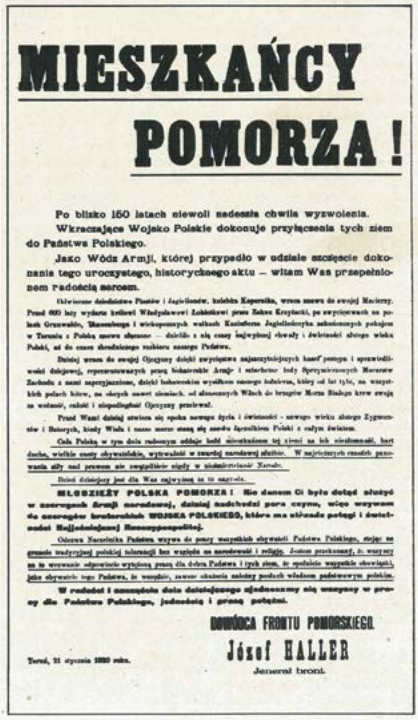
▲ Gen. Józef Haller, dowódca Frontu Pomorskiego, 1917-1918, Demenzy Paul (zakład fotograficzny), Paryż, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku .

◄ Kujawy i Pomorze.

▲ Pamiątkowy dyplom zaświadczający o odzyskaniu przez Rzeczypospolitą dostępu do Bałtyku, Puck, 10 lutego 1920 r.

MIESZKAŃCY POMORZA!

Po blisko 150 latach niewoli nadeszła chwila wyzwolenia.

Wkraczające Wojsko Polskie dokonuje przyłączenia tych ziem do Państwa Polskiego.

Jako Wódz Armji, której przypadło w udziale szczęście dokonania tego uroczystego, historycznego aktu — witam Was przepełnionem radością sercem.

Odzyskane dziedzictwo Piastów i Jagiellonów, kolebka Kopernika, wraca znów do swojej Macierzy. Przed 600 laty wydarte królowi Władysławowi Łokietkowi przez Zakon Krzyżacki, po zwycięstwach na polach Grunwaldu, Tannenberga i wielkopomnych walkach Kazimierza Jagiellończyka zakończonych pokojem w Toruniu z Polską znowu złączone — dzielić z nią znowu najwyższej chwały i świetności złotego wieku Polski, aż do czasu skradzionego rozbioru naszego Państwa.

Dzisiaj wraca do swojej Ojczyzny dzięki zwycięstwu najszczytniejszych haseł pomoga i sprawiedliwości dziejowej, reprezentowanych przez bohaterskie Armje i szlachetne hufy Sprzymierzonych Mocarstw Zachodu z nami zaprzyjaźnione, dzięki bohaterskim wysiłkom naszego ludowiu, który od lat tylu, na wszystkich polach bitew, na obcych nawet ziemiach, od ałmanzych Włoch do brzegów Morza Białego krew swoją za wolność, całość i niepodległość Ojczyzny przelewał.

Przed Wami dzisiaj otwiera się epoka nowego życia i świetności - nowego wieku złotego Zygmuntów i Batorych, kiedy Wisła i nasze morze znowu się zwrócą życiodajnem Polski z całym światem.

Cała Polska w tym dniu radosnym oddaje hołd niezłomnemu tej ziemi za ich niezłomność, hart ducha, wielkie cnoty obywatelskie, wytrwałość w czasach narodowej słabizny. W najcięższych czasach poruszała siły nad przemoc nie zwyciężenie ciężki w niedobrotliwości Narodu.

Dzień dzisiejszy jest dla Was najwyższą za to nagrodą.

MŁODZIEŻY POLSKA POMORZA! Nie danem Ci było dotąd służyć w szeregach Armji narodowej, dzisiaj nadchodzi pora czynu, więc wzywam do szeregów bratnich WOJSKA POLSKIEGO, które ma obrazu potęgi i świetności Rzeczypospolitej.

Odezwa Naczelnika Państwa wzywa do pracy wszystkich obywateli Państwa Polskiego, stojąc na gruncie tradycyjnej polskiej tolerancji bez względu na narodowość i religję. Jestem przekonany, że wszyscy za to wezwanie odpowiedzą wytężoną pracą dla dobra Państwa i tych ziem, że spełnimy wszystkie obowiązki, jako obywatele tego Państwa, że wszyscy, zarówno obszarnicy zaliczy polskich władzom państwowym polskim.

W radości i zaczepieniu dnia dzisiejszego zjednoczmy się wszyscy w pracy dla Państwa Polskiego, jedności i pracą potężni.

DOWÓDCA FRONTU POMORSKIEGO.
Józef HALLER
Jenerał broni.

Toruń, 21 stycznia 1920 roku.

▲ Odezwa gen. Józefa Hallera do mieszkańców Pomorza.

▶ Wkroczenie Wojska Polskiego do Torunia, Rynek Staromiejski, 18 stycznia 1920 r., fot. Hermann Spychalski, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

było tam przygotowywane od końca 1918 roku i miało wybuchnąć po desancie Armii gen. Józefa Hallera w Gdańsku i opanowaniu przez nią linii dolnej Wisły aż do Torunia.

Część kadr konspiracyjnej Organizacji Wojskowej Pomorza, działającej na tym terenie, posłużyła w 1919 roku do sformowania w Inowrocławiu – w oswobodzonej części Wielkopolski – 16 Pomorskiej DP, złożonej z pułków: Bydgoskiego, Toruńskiego, Starogardzkiego i Kaszubskiego. Dywizja ta, działająca w składzie Frontu Pomorskiego, oswobodziła tę ziemię, maszerując od strony Wielkopolski i Kujaw na północ.

Na mocy postanowień traktatu wersalskiego Gdańsk stał się Wolnym Miastem, zarządzanym przez Senat i Wysokiego Komisarza Ligi Narodów, ale włączonym do obszaru celnego Rzeczypospolitej, która dysponowała też kolejami, pocztą, telefonami i telegrafami oraz wolnym dostępem do portu na Westerplatte.

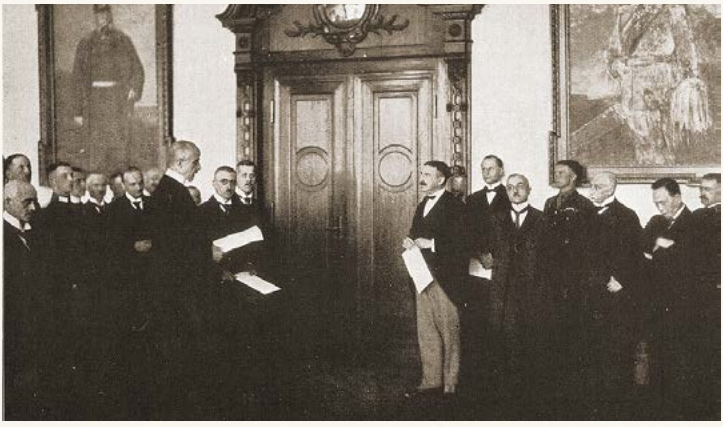

▼ *Zaślubiny Polski z morzem 10 lutego 1920 r. Generał Haller rzuca pierścień do „Polskiego Morza”*, Wojciech Kossak, reprint pocztówki z 1920 r., Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

Powiśle, Warmia i Mazury

Na podstawie traktatu wersalskiego, na terenie Powiśla Warmii i Mazur, które do 1772 roku wchodziły w skład Rzeczypospolitej, oraz w południowej części tzw. Prus Książęcych, w znacznej części zamieszkanych przez ludność polską, miał się odbyć plebiscyt w sprawie ich przynależności państwowej.

Polską akcją wyborczą kierowały Mazurski i Warmiński Komitety Plebiscytowe. Plebiscyt odbył się **10 lipca 1920 roku** w najgorętszym okresie ofensywy Armii Czerwonej na Polskę, w ogniu ogromnej dominacji propagandowej władz niemieckich,

▸ Przekazanie plebiscytowych głosów regionu w budynku Rejencji Olsztyńskiej w dniu 16 sierpnia 1920 r., fot. nieznany, domena publiczna.

▸ Redaktor i wydawca „Gazety Olsztyńskiej", Seweryn Pieniężny (z lewej), i redaktor Jankowski podczas pracy w redakcji gazety, fot. nieznany, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

które przedstawiały Polskę, jako „państwo sezonowe" mające wkrótce zniknąć z mapy Europy.

Mimo niemieckiej propagandy i terroru stosowanego przez niemieckie bojówki, administrację i policję, za włączeniem do Rzeczypospolitej opowiedziały się cztery gminy na terenie Mazur (trzy w powiecie ostródzkim i jedna w nidzickim) oraz cztery na Warmii (trzy w powiecie olsztyńskim i jedna w reszelskim), a także 25 gmin na Powiślu. W powiecie sztumskim na Powiślu oddano na Polskę – 19,07 % głosów, a w olsztyńskim na Warmii – 13,47 % głosów.

Do Polski przyłączono wsie mazurskie: Groszek, Lubstynek i Napromek oraz powiślańskie: Bursztych, Janowo, Kramrowo, Małe Pólko, Nowe Lignowy oraz prawobrzeżny przyczółek promowy w Opaleniu nad Wisłą.

▲ Seweryn Pieniężny, polski działacz na Warmii i Mazurach, kierownik polskiego komitetu plebiscytowego na Warmii, fot. nieznany, Wikimedia Commons, domena publiczna.

▲ Juliusz Bursche, biskup Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego, kierował polskim komitetem plebiscytowym na Mazurach, 1905, fot. Aleksander Karoli, domena publiczna.

◄ Powiśle, Warmia i Mazury.

WILNO

Litwa Środkowa

12 lipca 1920 roku Litwa zawarła układ z sowiecką Rosją i w wojnie przeciwko Rzeczypospolitej, w sojuszu z Armią Czerwoną, walczyła przeciwko Wojsku Polskiemu. Na mocy tego układu Armia Czerwona przekazała Litwie Wilno i Wileńszczyznę, z linią kolejową Grodno–Dyneburg, oraz Suwalszczyznę do linii Kanału Augustowskiego, które to tereny Litwa zajęła w lipcu i sierpniu 1920 roku.

Podczas bitwy nad Niemnem, rozpoczętej w trzeciej dekadzie września 1920 roku, Wojsko Polskie pobiło i odrzuciło Armię Czerwoną daleko na wschód, a jednocześnie wyparło okupantów litewskich z Suwalszczyzny, gdzie zostało rozbite gros armii litewskiej.

W pierwszym tygodniu października Wódz Naczelny Józef Piłsudski nakazał gen. Lucjanowi Żeligowskiemu objęcie dowództwa nad ochotniczą Dywizją Litewsko-Białoruską oraz wszczęcie powstania zbrojnego w Wilnie w celu przyłączenia Wileńszczyzny do Rzeczypospolitej.

▼ Obwieszczenie nawołujące do wzięcia udziału w wyborach do Sejmu Wileńskiego, styczeń 1922 r.

▶ Tymczasowa Komisja Rządząca Litwy Środkowej, 1921–1922, fot. nieznany, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

◄ Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie otwarty 11 października 1919 r. przez Józefa Piłsudskiego, pocztówka, fot. Jan Bułhak, domena publiczna.

▲ Generał broni (ówcześnie gen. dywizji) Lucjan Żeligowski, Naczelny Dowódca Wojsk Litwy Środkowej, fot. nieznany, domena publiczna.

◄ Litwa Środkowa.

10 października 1920 roku gen. Żeligowski zajął Wilno, tworząc na tym terenie państewko zwane Litwą Środkową. Zgodnie z intencją Józefa Piłsudskiego miała to być wobec Litwy oferta stworzenia skonfederowanego państwa złożonego z kantonów litewskiego, polskiego i białoruskiego, pozostającego w sojuszu z Rzeczpospolitą. Litwa kowieńska odrzuciła tę ofertę. Sejm wileński, wybrany w wyborach powszechnych, na mocy uchwały z **20 lutego 1922 roku** zdecydował o przyłączeniu Wileńszczyzny (Litwy Środkowej) do Rzeczypospolitej.

Międzynarodowe uznanie granic Rzeczypospolitej Polskiej

Traktat pokojowy w Wersalu usankcjonował przebieg granic zachodnich Rzeczypospolitej z Niemcami, skorygowanych po plebiscycie na Powiślu, Warmii i Mazurach oraz plebiscycie na Górnym Śląsku i III powstaniu śląskim.

Traktaty pokojowe w Saint Germain-en-Laye oraz w Trianon zdecydowały o losach ziem dawnego zaboru austriackiego i usankcjonowały granice z Czechosłowacją i Rumunią.

Traktat pokojowy w Rydze, podpisany 18 marca 1921 roku, ustalał wschodnią granicę Rzeczypospolitej z sowiecką Rosją i Ukrainą.

▼ Konferencja pokojowa w Wersalu, 1919, Commons Wikimedia/William Orpen, domena publiczna.

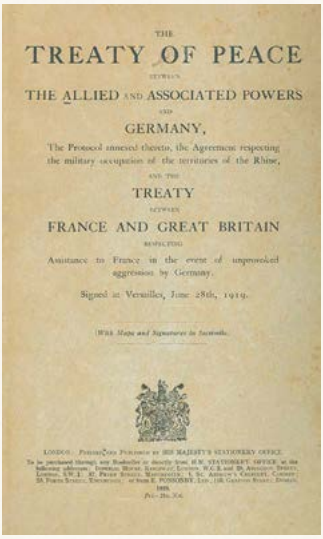
Ostateczny przebieg granic II Rzeczypospolitej został zatwierdzony przez Radę Ambasadorów Ligi Narodów **15 marca 1923 roku**.

Ukoronowaniem procesu odrodzenia i zjednoczenia Rzeczypospolitej było uchwalenie przez Sejm Ustawodawczy, 17 marca 1921 roku, Konstytucji Rzeczypospolitej, której artykuł 65 stanowił:

> *Dla celów administracyjnych Państwo Polskie podzielone będzie w drodze ustawodawczej na województwa, powiaty i gminy miejskie i wiejskie, które będą równocześnie jednostkami samorządu terytorialnego.*

◄ Granice Rzeczypospolitej Polskiej ustalone w latach 1918—1922.

THE

TREATY OF PEACE

BETWEEN

THE ALLIED AND ASSOCIATED POWERS

AND

GERMANY,

The Protocol annexed thereto, the Agreement respecting the military occupation of the territories of the Rhine,

AND THE

TREATY

BETWEEN

FRANCE AND GREAT BRITAIN

RESPECTING

Assistance to France in the event of unprovoked aggression by Germany.

Signed at Versailles, June 28th, 1919.

With Maps and Signatures in facsimile.

LONDON: PRINTED AND PUBLISHED BY HIS MAJESTY'S STATIONERY OFFICE.

1919.

▸ Traktat wersalski.

▸ Ostatnia strona traktatu pokojowego zawartego w Rydze w 1921 r.

Ziemie dawnej Galicji utworzyły cztery województwa: krakowskie, lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie. Ziemie dawnego zaboru pruskiego – trzy województwa: poznańskie, pomorskie i śląskie. Ziemie dawnego Królestwa Polskiego – cztery województwa: kieleckie, lubelskie, łódzkie i warszawskie. Na tzw. ziemiach zabranych (wcielonych bezpośrednio do

▸ Podpisanie traktatu pokojowego w Rydze przez przedstawicieli Polski i bolszewickiej Rosji, 18 marca 1921 r., fot. nieznany, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Cesarstwa Rosyjskiego) utworzono pięć województw: białostockie, nowogródzkie, poleskie, wileńskie i wołyńskie.

Każda z tych ziem, województw i powiatów kultywowała swoje pierwsze dni niepodległości. Datą symbolizującą odzyskanie niepodległości przez Rzeczypospolitą pozostał **11 listopada 1918 roku.** Tego dnia w Warszawie, wolnej stolicy państwa, komendę nad Wojskiem Polskim objął Józef Piłsudski jako Wódz Naczelny Wojska Polskiego, któremu podporządkowały się wszystkie polskie dowództwa, oddziały i formacje wojskowe, jakie istniały wówczas na ziemiach polskich. Wszystkie, które swoim czynem zbrojnym – od Zakopanego, Cieszyna i Krakowa, przez Lublin, Chełm i Warszawę; od Lwowa i Wilna do Poznania i Katowic – poświadczały swoją wolę przynależności do odrodzonej Rzeczypospolitej Polskiej.

Polski „patchwork", czyli pozszywany kraj

CODZIENNOŚĆ

Odrodzona Rzeczypospolita Polska stanowiła swoistą mozaikę dawnych dzielnic rozbiorowych, a w ich ramach – ziem i regionów. Przypominała więc „patchwork" zszyty z rozmaitych kawałków materiału, różnej wielkości, kształtu, koloru i faktury. Wszystko było odmienne, kształtowane przez półtora wieku przez państwa zaborcze.

▼ Banknot (awers i rewers) o nominale 1 marki polskiej emitowany przez Polską Krajową Kasę Pożyczkową.

Gdy państwa europejskie budowały w XIX wieku nowoczesne instytucjonalne struktury, Polska po 1918 roku musiała je tworzyć całkowicie od nowa.

PRAWO

Tym, co przede wszystkim różniło poszczególne regiony kraju – było prawo, odmienne w każdym jego rodzaju: cywilne, karne, handlowe itd. Powodowało to wiele komplikacji i problemów, a proces jego unifikacji trwał ponad pół wieku. Nie były to tylko trzy systemy prawne, ponieważ w dawnym zaborze rosyjskim obowiązywał w Kongresówce *Kodeks cywilny Napoleona*, a na tzw. ziemiach zabranych (czyli już w Białymstoku i dalej na wschód) – taką rolę odgrywał carski *Swod praw*. Podobnie, nieco odmienne prawa autonomiczne posiadał Górny Śląsk, a jeszcze inne pozostałe ziemie byłego zaboru pruskiego.

Jakie komplikacje się z tym wiązały, niech zaświadczy jeden przykład. Jeśli wydarzyła się katastrofa kolejowa na trasie

Przedruk.

R. 1919.

DZIENNIK PRAW

PAŃSTWA POLSKIEGO.

WARSZAWA № 1. 3 stycznia 1919

Treść: 77. Dekret w przedmiocie utworzenia sądu okręgowego w Białej, gub. Siedleckiej. 1
78. Dekret o zatwierdzaniu i zmianie statutów spółek akcyjnych. 2
79. Dekret o wprowadzeniu stanu wyjątkowego. 2
80. Dekret o używaniu wojska w wypadkach wyjątkowych. 4
81. Dekret w przedmiocie przywrócenia mocy obowiązującej części czwartej Kodeksu Karnego z r. 1903. 4

77.

DEKRET

w przedmiocie utworzenia sądu okręgowego w Białej, gub. Siedleckiej.

Na wniosek Rady Ministrów postanawiam:

1) utworzyć sąd okręgowy w Białej, gub. Siedleckiej,
2) do właściwości terytorjalnej sądu okręgowego w Białej zaliczyć powiaty: Bialski, Radzyński, Konstantynowski i Włodawski, gub. Siedleckiej.

Termin utworzenia sądu określi i przepisy wykonawcze wyda Rada Ministrów.

Dan w Warszawie, dn. 24 grudnia 1918 r.

Naczelnik Państwa:
J. Piłsudski

Prezydent Ministrów:
Moraczewski

Minister Sprawiedliwości:
Stępiński

▸ *Dziennik Praw Państwa Polskiego*, nr 1, 3 stycznia 1919 r.

z Wilna przez Białystok, Warszawę, Częstochowę, Katowice do Zebrzydowic – śledztwa i likwidacja szkód powypadkowych były prowadzone na podstawie pięciu różnych procedur prawnych, pasażerowie otrzymywali odszkodowania według pięciu różnych stawek, a sprawcy byli karani według pięciu odmiennych kodeksów karnych.

Niezależnie od tego, musimy pamiętać, że tylko jedna dzielnica zaborcza korzystała z przywileju autonomii – była to Galicja w monarchii austro-węgierskiej – i tylko tam mogli się kształcić polscy prawnicy na dwóch uniwersytetach – w Krakowie i Lwowie. Dlatego po odzyskaniu niepodległości ogromnym problemem była organizacja sądownictwa na terenach dwóch byłych zaborów: rosyjskiego i pruskiego. Proces unifikacji prawa trwał nieprzerwanie przez dwadzieścia lat niepodległości, a w niektórych segmentach jeszcze wiele lat po II wojnie światowej.

Pierwszymi aktami prawnymi odrodzonej Rzeczypospolitej były Dekrety Naczelnika Państwa kontrasygnowane przez premierów kolejnych rządów: Jerzego Moraczewskiego i Ignacego Paderewskiego, a następnie prawodawstwo Sejmu Ustawodawczego, począwszy od tzw. Małej Konstytucji po konstytucję, zwaną Konstytucją marcową, z 1921 roku. Ta pierwsza, spisana na jednej kartce papieru, była świadectwem, że konsensus i dobra wola – jako przymioty wielkiej kultury politycznej i „ducha prawa" – dominowały nad ścisłą literą prawa i przez cztery lata stanowiły fundament budowy państwa.

Stworzenie polskiego sądownictwa jako jednego z trzech podstawowych filarów władzy (oprócz władzy ustawodawczej – Sejmu, oraz wykonawczej – rządu) było wielkim wyzwaniem, ponieważ w dawnym zaborze rosyjskim i pruskim tworzono go od podstaw. Największą trudnością stanowiło wykształcenie prawników: sędziów, adwokatów, radców prawnych, prokuratorów.

Podobnie było z odrębnymi systemami ubezpieczeń społecznych, z których jeden – rosyjski, upadł wraz z carską Rosją, nie wypłacając emerytur żadnemu z zatrudnionych w służbie państwowej (np. kolejarzom, pocztowcom, urzędnikom, ale także wojskowym).

ADMINISTRACJA

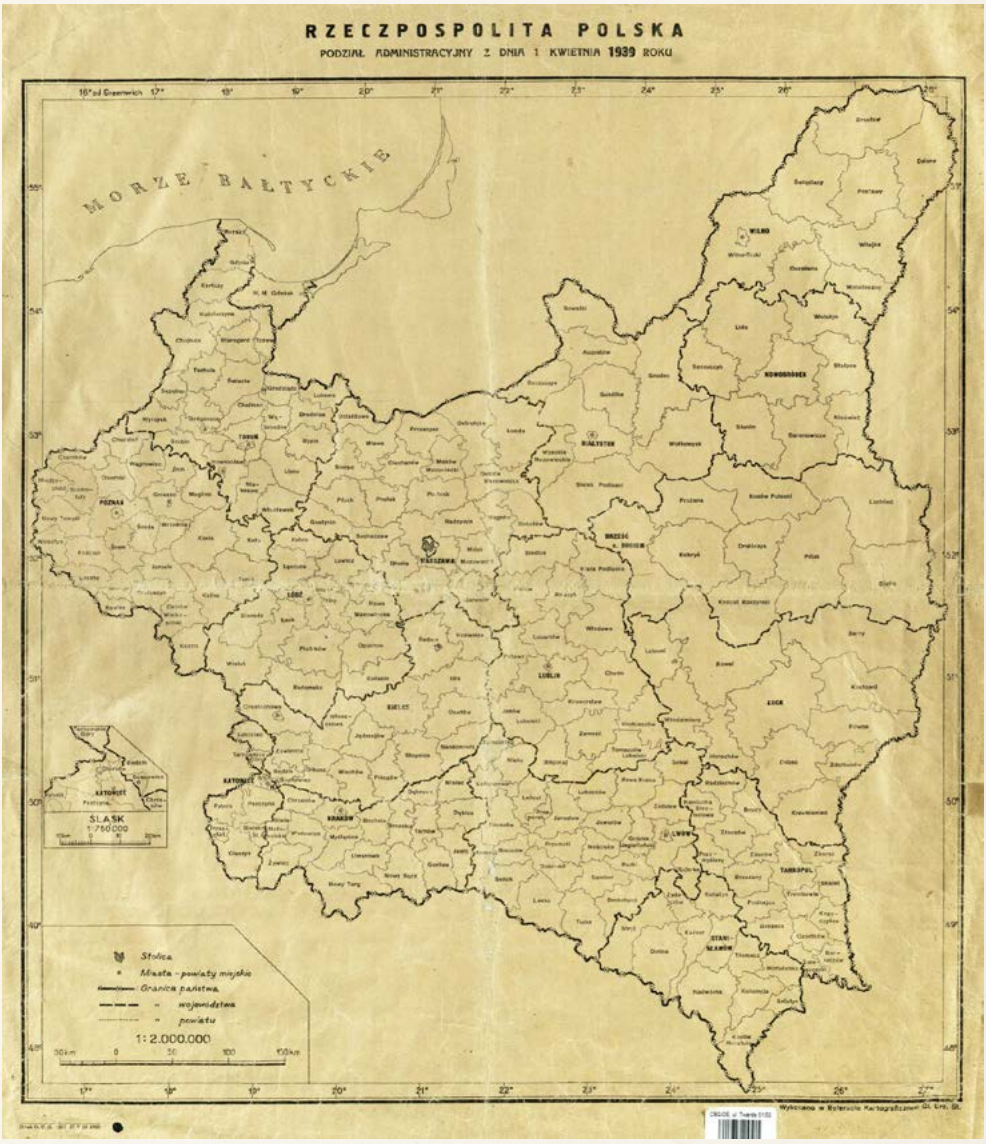
Kolejnym problemem było ujednolicenie administracji. W każdej z dzielnic w latach 1918–1922 obowiązywał inny, odziedziczony po zaborcach, podział terytorialny.

W zaborze rosyjskim Królestwo Kongresowe dzieliło się na 10 guberni: suwalską, łomżyńską, warszawską, płocką, kielecką, radomską, piotrkowską, kaliską, lubelską i siedlecką. W 1912 roku z dwóch ostatnich utworzono gubernię chełmską, likwidując siedlecką i wcielono ją do generał-gubernatorstwa kijowskiego. Na podstawie ustawy z 2 sierpnia 1919 roku utworzono z nich 5 województw: białostockie, warszawskie, lubelskie, łódzkie i kieleckie.

Na tzw. ziemiach zabranych istniały kolejne gubernie: grodzieńska, wileńska, mińska, mohylewska, wołyńska, kijowska i podolska oraz tzw. okręg białostocki. Gubernie dzieliły się na powiaty i gminy. W lutym 1921 roku powstały województwa: wołyńskie, poleskie i nowogródzkie, a przyłączona w czerwcu 1922 roku do Rzeczypospolitej Ziemia Wileńska dopiero w styczniu 1926 roku została przekształcona w województwo wileńskie.

W zaborze pruskim Wielkopolska tworzyła Prowincję Poznańską (Provinz Posen); Pomorze – rejencję Gdańską (Regierungsbezirk Danzig) i Kwidzyńską (Reg. Marienwerder); Górny Śląsk należał do rejencji Opolskiej (Reg. Oppeln). Rejencje dzieliły się na powiaty i gminy. W sierpniu 1919 roku powstały województwa poznańskie i pomorskie, a w lipcu 1920 roku województwo śląskie, w skład którego weszły dawne austriackie Księstwo Cieszyńskie oraz, przyłączona w czerwcu 1922 roku, część dawnego pruskiego Górnego Śląska (Reg. Oppeln).

Na terenie Galicji przed 1918 rokiem istniały trzy okręgi rządowe (Regierungsbezirke): z siedzibą władz w Krakowie, Lwowie i Stanisławowie, a te dzieliły się na powiaty (bezirk) ziemskie i miejskie. Odmienny status prawny i strukturę administracyjną posiadało przed 1918 rokiem Księstwo Cieszyńskie. W grudniu 1920 roku utworzono cztery województwa: krakowskie, lwowskie, stanisławowskie i tarnopolskie.

▲ Podział administracyjny II Rzeczypospolitej.

Samorząd terytorialny istniał w zaborze austriackim, ciesząc się dużą autonomią, oraz w zaborze pruskim, gdzie podlegał rygorystycznemu nadzorowi państwa. Natomiast nie funkcjonował w zaborze rosyjskim. W Kongresówce został wprowadzony dopiero w 1916 roku, co nastąpiło podczas okupacji austriackiej i niemieckiej. Był to jeden z elementów budowanego wówczas

od podstaw systemu instytucji państwowych, działających pod auspicjami Rady Regencyjnej, podobnie jak namiastka przedstawicielstwa (parlamentu) – Tymczasowa Rada Stanu, rząd o bardzo ograniczonych kompetencjach oraz sądownictwo. Niemniej to te instytucje, o charakterze państwowym, stworzyły „kościec" administracji w centralnej części odradzającej się Rzeczypospolitej w 1918 roku.

Nadal jednak podstawowym problemem był brak wykształconych kadr administracyjnych na poziomie wojewódzkim, powiatowym i gminnym oraz w podległych im urzędach.

PIENIĄDZ

Odradzająca się Rzeczypospolita nie dysponowała ani centralnym bankiem emisyjnym, ani jednolitą walutą. Na obszarze Kongresówki w grudniu 1916 roku niemieckie władze Generalnego Gubernatorstwa warszawskiego powołały Polską Krajową Kasę Pożyczkową, która pełniła funkcję banku emisyjnego nowej waluty. W miejsce rosyjskiego rubla wprowadzono markę polską, która przez kilka kolejnych lat pozostawała obowiązującym środkiem płatniczym.

▸ Banknot (awers i rewers) o nominale 5 rubli.

Jednocześnie w obiegu były – i funkcjonowały odmiennie – marki niemieckie (w dawnym zaborze pruskim), ruble carskie (szczególnie monety bite w kruszcu, tzw. złote „świnki"), a na Kresach tzw. ruble „kierenki" (od nazwiska premiera rządu tymczasowego, Kiereńskiego), austro-węgierskie korony oraz ukraińskie karbowańce. Pensje urzędników i żołd wojskowych w każdej z dzielnic wypłacano w innych walutach. Wielką trudność stanowiło więc ustalenie przeliczników i ekwiwalentów ich wartości. Między Kongresówką a Wielkopolską do lipca 1919 roku obowiązywała granica celna.

Marki polskie, drukowane przez kolejne rządy, były pieniądzem bez pokrycia, co – wobec wielkich wydatków państwa (szczególnie zbrojeniowych) i nieuregulowanego systemu podatkowego – nakręcało inflację. Dług wobec zagranicy (głównie za dostawy broni i sprzętu dla wojska oraz żywności) był przeliczany według „twardej" waluty państw ententy (franki, dolary i funty) i regulowany głównie dostawami węgla, a częściowo traktowany jako kredyt – do spłacenia w latach następnych. Spłacały go kolejne pokolenia obywateli II Rzeczypospolitej.

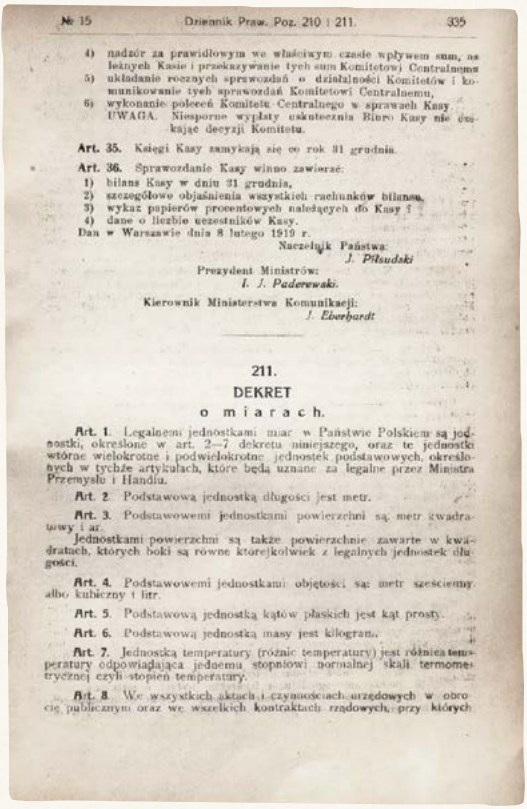
Mimo przyjęcia przez Sejm, już w lutym 1919 roku, ustawy o Banku Polskim i nowej walucie – polskim złotym – do realizacji tego planu doszło dopiero w 1924 roku.

MIARY I WAGI, MAPY

Ogromnym wyzwaniem było ujednolicenie miar i wag, zarówno w skali makro – całego państwa, jak i w skali lokalnej – każdej wsi i miasta, ponieważ w każdym z zaborów przed 1918 rokiem obowiązywały odmienne systemy.

W zaborach austriackim i niemieckim odległości mierzono już w metrach, ale w zaborze rosyjskim – nadal w werszkach (1¾ cala angielskiego – ok. 4,45 cm), arszynach (ok. 0,71 m), sążniach (3 arszyny) i wiorstach (500 sążni = 1066,8 m).

W związku z tym inne były skale map, które trzeba było ujednolicić dla całego obszaru państwa. Było to niezbędne z wielu powodów: zarówno potrzeb wojskowych, jak i cywilnych – np. związanych z rejestrem gruntów, planami geodezyjnymi itp. A należy pamiętać, że ponad 60 % obszaru odrodzonego

№ 15 Dziennik Praw. Poz. 210 i 211. 335

4) nadzór za prawidłowym we właściwym czasie wpływem sum, należnych Kasie i przeksięgowanie tych sum Komitetowi Centralnemu;
5) układanie rocznych sprawozdań o działalności Komitetów i komunikowanie tych sprawozdań Komitetowi Centralnemu,
6) wykonanie poleceń Komitetu Centralnego w sprawach Kasy.

UWAGA. Niesporne wypłaty uskuteczniа Biuro Kasy nie dochując decyzji Komitetu.

Art. 35. Księgi Kasy zamykają się co rok 31 grudnia.

Art. 36. Sprawozdanie Kasy winno zawierać:
1) bilans Kasy w dniu 31 grudnia,
2) szczegółowe objaśnienia wszystkich rachunków bilansu,
3) wykaz papierów procentowych należących do Kasy i
4) dane o liczbie uczestników Kasy.

Dan w Warszawie dnia 8 lutego 1919 r.

Naczelnik Państwa:
J. Piłsudski

Prezydent Ministrów:
I. J. Paderewski.

Kierownik Ministerstwa Komunikacji:
J. Eberhardt

211.

DEKRET

o miarach.

Art. 1. Legalnemi jednostkami miar w Państwie Polskiem są jednostki, określone w art. 2—7 dekretu niniejszego, oraz te jednostki wtórne wielokrotne i podwielokrotne jednostek podstawowych, określonych w tychże artykułach, które będą uznane za legalne przez Ministra Przemysłu i Handlu.

Art. 2. Podstawową jednostką długości jest metr.

Art. 3. Podstawowemi jednostkami powierzchni są metr kwadratowy i ar.

Jednostkami powierzchni są także powierzchnie zawarte w kwadratach, których boki są równe którejkolwiek z legalnych jednostek długości.

Art. 4. Podstawowemi jednostkami objętości są: metr sześcienny albo kubiczny i litr.

Art. 5. Podstawową jednostką kątów płaskich jest kąt prosty.

Art. 6. Podstawową jednostką masy jest kilogram.

Art. 7. Jednostką temperatury (różnic temperatury) jest różnica temperatury odpowiadająca jednemu stopniowi normalnej skali termometrycznej czyli stopień temperatury.

Art. 8. We wszystkich aktach i czynnościach urzędowych w obrocie publicznym oraz we wszelkich kontraktach rządowych, przy których

▸ Dekret o miarach, *Dziennik Praw*, poz. 211.

państwa stanowiły tereny byłego zaboru rosyjskiego, gdzie z konieczności wszystko należało przeliczyć na system metryczny. W przypadku map dodatkową trudnością było istnienie innych współrzędnych geograficznych. W zaborze rosyjskim i niemieckim południk zerowy był liczony od Greenwich (we wschodnim przedmieściu Londynu), a w monarchii Habsburgów obowiązywał południk zero wyznaczany od Ferro (na wyspach Kanaryjskich). Druk nowych ujednoliconych map dla wojska, w jednolitym systemie metrycznym, jednolitej skali oraz współrzędnych geograficznych (Greenwich) realizował nowo utworzony wiosną 1919 roku Wojskowy Instytut Geograficzny. Wydanie nowych map wiązało się z problemem spolszczenia i ujednolicenia nazewnictwa. Mapy Kongresówki, Litwy, Białorusi i Ukrainy – dziedziczone po Niemcach – zawierały dawne

nazwy rosyjskie zapisane alfabetem łacińskim, i te należało spolszczyć, a to wszystko wymagało czasu i nakładu środków.

Przed 1918 rokiem powierzchnię mierzono w morgach i łanach, ale mórg polski (w Królestwie Polskim) miał 300 prętów i obejmował 56,017 ara; mórg litewski (na ziemiach dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego) – 71,226 ara, chełmiński stary (w Wielkopolsce) – 56,062 ara, mórg wiedeński (w Galicji) miał 57,554 ara. Podobnie łany w każdym z zaborów oraz w Księstwie Cieszyńskim i na ziemiach Wielkiego Księstwa Litewskiego obejmowały od ok. 15,6 do prawie 18 hektarów. Miary powierzchni, podobnie jak odległości, trzeba było ujednolicić, chociażby ze względu na zamiar przeprowadzenia reformy rolnej. Oprócz wydania nowych map, w księgach wieczystych, w rejestrach gruntów należało na nowo zapisać wielkkość obszarów i odległości.

Jeszcze większą rewolucją było ujednolicenie miary wagi. W dawnym zaborze rosyjskim ważono w zołotnikach, łutach (dziś pozostał jedynie w powiedzeniu – „łut szczęścia"), pudach i funtach, a w pozostałych zaborach już w kilogramach, ale dawny funt (około pół kilograma) odpowiadał, w zależności od zaborów, od ok. 400 do 480 gramom (w Rosji 410 g, w Królestwie Polskim 405 g, w dawnym zaborze pruskim 480 g, a w Galicji 453 g). Można sobie wyobrazić, jakim rajem mogło to być dla spekulantów, gdy funt nie był równy funtowi.

Z tego powodu na mocy dekretu Naczelnika Państwa z 8 lutego 1919 roku został utworzony Główny Urząd Miar, który wprowadził jednolity system miar i wag: metry, metry kwadratowe (ary, hektary) i kilogramy (tony). Była to spora rewolucja, ponieważ, wprowadzając tzw. spójność pomiarową, trzeba było wyprodukować dziesiątki tysięcy nowych odważników. Od tego czasu „funt" oznaczał już tylko symboliczne ok. ½ kg.

OŚWIATA I NAUKA

W każdym z zaborów obowiązywały inne zasady organizacji oświaty i nauki, odmienne systemy organizacji szkolnictwa powszechnego, średniego i wyższego, co przekładało się na efektywność tych systemów.

W zaborze pruskim całe szkolnictwo, na wszystkich jego poziomach, było elementem germanizacji. W Poznaniu nie istniała żadna uczelnia wyższa, a najbliższymi szkołami wyższymi dostępnymi dla Polaków był niemiecki uniwersytet we Wrocławiu i politechnika w Gdańsku. Była to jednak jedyna dzielnica, w której do niemieckich szkół powszechnych (gdzie od początku XVIII wieku istniał obowiązek szkolny) uczęszczało większość (ponad 90 %) dzieci i młodzieży.

W autonomicznej Galicji do szkół ludowych z polskim językiem nauczania uczęszczało w miastach ponad 60 %, a na wsi ok. 30 % dzieci w wieku szkolnym. Liczne polskie gimnazja męskie i pensje żeńskie, istniejące niemal w każdym powiatowym miasteczku, kształciły tysiące młodzieży na poziomie maturalnym. W Krakowie i Lwowie działały polskie uniwersytety, politechnika, akademia górnicza, szkoły rolnicze i artystyczne. Galicja była w tym czasie kuźnią kadr inteligencji polskiej.

W zaborze rosyjskim odsetek młodzieży uczęszczającej do szkół ludowych, realizujących program rusyfikatorski, był zarówno w miastach, jak i na wsi o połowę mniejszy niż w Galicji,

▼ Wiejska szkoła z okresu II Rzeczypospolitej, Czerwony Krzyż, 1 października 1933 r., fot. nieznany, domena publiczna.

co przyczyniało się do niemal powszechnego analfabetyzmu. Polskie szkoły średnie, które zaczęły powstawać po wydaniu ukazu tolerancyjnego z 1905 roku, nie dawały maturzystom prawa wstępu na wyższe uczelnie na terenie Cesarstwa Rosyjskiego, co istotnie ograniczało możliwości zdobycia wyższego wykształcenia. Działające w Warszawie uniwersytet i politechnika oraz Instytut Rolniczy w Puławach zostały spolonizowane dopiero w 1916 roku przez austro-węgierskie władze okupacyjne.

Dekret Naczelnika Państwa z 7 lutego 1919 roku *O obowiązku szkolnym* (zwany też dekretem o powszechnym nauczaniu) wprowadził jednolity, a zarazem bardzo nowoczesny system edukacji na terenie całej Rzeczypospolitej. Na jego podstawie na wyzwalanych spod okupacji terenach tworzono sieć szkół powszechnych, co było ogromnym wyzwaniem, szczególnie na obszarze dawnego zaboru rosyjskiego, z powodu braku budynków szkolnych, nauczycieli, podręczników, a także niskiej świadomości o potrzebie nauczania wśród najszerszych warstw społeczności wiejskiej.

▼ Brama Uniwersytetu Warszawskiego, 1929, fot. nieznany, domena publiczna.

Po odzyskaniu niepodległości liczba szkół średnich (gimnazjów) męskich, a szczególnie żeńskich, powiększyła się wielokrotnie, ponieważ oprócz szkół prywatnych – działających przed 1914 roku – powstały setki nowych: państwowych, samorządowych (miejskich) oraz prowadzonych przez stowarzyszenia i osoby prywatne.

Oprócz istniejących już szkół wyższych – uniwersytetów w Krakowie i Lwowie, warszawskich: uniwersytetu i politechniki, wznowionych w 1916 roku, a także politechniki lwowskiej, Wyższej Szkoły Handlowej i Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie oraz Akademii Rolniczej w Dublanach – w pierwszych latach po odzyskaniu niepodległości powstały nowe uczelnie. Utworzono uniwersytety w Lublinie, Poznaniu i Wilnie, Wolną Wszechnicę Polską w Warszawie oraz Akademię w Krakowie. Liczba uczelni i studentów podwoiła się. Bez kadr przez nie wykształconych nie byłaby możliwa integracja ziem polskich, zespolenie w jeden organizm społeczeństwa polskiego, stworzenie instytucji i struktur niezbędnych do życia nowoczesnego państwa. Przejawem tej integracji oraz odrabiania zaległości z okresu stulecia zaborów było powstawanie nowych muzeów, bibliotek, towarzystw naukowych, instytucji kulturalnych, różnorodnych organizacji społecznych, wychowawczych, związków sportowych, wydawnictw, teatrów i innych placówek kultury.

INFRASTRUKTURA, SIEĆ KOLEJOWA, DROGI I MOSTY

Zespolenie państwa utrudniały również ogromne dysproporcje w zakresie rozwoju infrastruktury: komunikacyjnej (drogowej i kolejowej), środków łączności, energetyki itp., w każdym z trzech zaborów, a także zniszczenia tej infrastruktury podczas działań wojennych.

W każdym z zaborów sieć kolejowa – jako podstawowy środek masowego transportu (towarowego i osobowego) – była budowana z uwzględnieniem strategicznych założeń obrony państwa (jako główne szlaki zaopatrzenia wojsk) linie dośrodkowe i rokadowe (równoległa do frontu), a punktem wyjścia stały się granice rozbiorowe. Drugim wyznacznikiem było zapewnienie

▲ Mapa z września 1920 r. ukazująca sieć linii kolejowych na ziemiach polskich.

komunikacji z centrami politycznymi – stolicami zaborczymi, np. Poznania z Berlinem, Warszawy z Petersburgiem, Moskwą i Kijowem, a Krakowa i Lwowa z Wiedniem. Nie istniało najkrótsze bezpośrednie połącznie Warszawy z Poznaniem przez Kutno, a jedynie przez Łódź i Ostrów Wielkopolski lub Aleksandrów Kujawski, Toruń i Bydgoszcz. Nie było też bezpośredniego połączenia Warszawy z Krakowem przez Radom, a jedynie przez Kielce, Radom i Dęblin. Nie funkcjonowały połączenia Warszawy ze Lwowem, Krakowa z Poznaniem itd.

Sieci kolejowe w każdej z dzielnic różniły się drastycznie gęstością połączeń – najgęstsza sieć w Wielkopolsce, najrzadsza w dawnej Kongresówce i na Kresach. Budowano je również (nie licząc kilku szerokości kolejek wąskotorowych) w dwóch rozstawach torów. Ponadto w Galicji obowiązywał (nie tylko na kolei) ruch lewostronny, co dodatkowo komplikowało komunikację kolejową po przekroczeniu granicy. Wisła (z nielicznymi wyjątkami) dzieliła Polskę na część zachodnią, z europejskim

rozstawem torów, oraz wschodnią, gdzie obowiązywał rosyjski rozstaw torów. Część z tych linii podczas Wielkiej Wojny Niemcy przekuli na system europejski, ale nie wszystkie. Konsekwencją tego było używanie parowozów i wagonów dostosowanych do odmiennych torowisk. Większość taboru szerokotorowego została ewakuowana do Rosji (w 1915 roku) i nigdy nie powróciła na ziemie polskie. Odrodzona Rzeczypospolita przez długie lata borykała się z niedostatkiem środków transportu kolejowego.

Ponadto w Galicji i okupowanej przez Austrię części Kongresówki obowiązywał ruch lewostronny, a na pozostałych ziemiach prawostronny. Na granicach dawnej Galicji znajdowały się tzw. rozjazdy angielskie, które umożliwiały zmianę kierunku jazdy. Wiele lat trwało ujednolicenie kolejnictwa w odrodzonej Polsce, co pochłonęło ogromne koszty.

Dawne Królestwo Kongresowe, stanowiące centralną część odrodzonego państwa, z którą scalano pozostałe dzielnice: Pomorze, Wielkopolskę, Górny Śląsk, Małopolskę, Wołyń, Polesie i Wileńszczyznę – było regionem niezwykle zaniedbanym pod

▼ Budowa drogi w okresie II RP z użyciem walców parowych, fot. nieznany, domena publiczna.

względem infrastruktury drogowej. Zły stan i niewystarczająca liczba istniejących dróg i mostów stanowiły ogromną przeszkodę w procesie scalania terytorialnego kraju.

Przed 1914 roku Wisła – zgodnie ze strategicznymi rosyjskimi planami wojennymi – stanowiła zachodnią linię obrony cesarstwa i dlatego (między Toruniem w zaborze pruskim a Krakowem w zaborze austriackim) wybudowano na niej zaledwie pięć mostów, wszystkie w twierdzach: Modlin (1), Warszawa (3) i Dęblin (1). Obecnie jest ich na tym odcinku ponad 30! W 1915 roku wszystkie zostały zniszczone przez Rosjan, niektóre odbudowali Niemcy, zbudowali też kilka nowych, np. we Włocławku, Płocku i Wyszogrodzie. Większość mniejszych mostów (także zniszczonych przez wycofującą się armię rosyjską w 1915 roku) odbudowano tylko prowizorycznie, z drewna.

Na zachód od Warszawy istniała jedna bita droga (tzw. szosowana – czyli utwardzona żwirem) wiodąca z Warszawy przez Radom do Kielc, pozostałe kończyły się na rogatkach miasta lub w najbliższych miasteczkach.

Słabo rozwinięta była również sieć telegraficzna, a jej część odbudowywały wojska państw centralnych. Telefonia, podobnie jak elektrownie i oświetlenie elektryczne, funkcjonowała jedynie w dawnych miastach gubernialnych. W całym zaborze rosyjskim widoczne były ogromne opóźnienia cywilizacyjne. Warszawa pozostawała jedynym miastem w dawnym Królestwie Polskim wyposażonym w sieć kanalizacyjną, a wodociągi działały zaledwie w kilku innych ośrodkach.

Przetaczające się przez ziemie polskie fronty Wielkiej Wojny przyniosły ruinę miast i wsi (m.in. na linii Rawki i Bzury, w rejonie Gorlic, na Wołyniu oraz na tzw. linii okopów niemieckich – od jeziora Narocz do rejonu na wschód od Baranowicz). Skutkiem działań wojennych było również wyludnienie spowodowane nie tylko zniszczeniami, lecz także ewakuacjami ludności (Rosjanie wysiedlili przymusowo około miliona mieszkańców podczas odwrotu w 1915 roku). Nastąpiła też degradacja rolnictwa, spustoszenie lasów i zniszczenie przemysłu. Te z zakładów przemysłowych Łodzi, Zagłębia Staropolskiego

i regionu Warszawy, których Rosjanie nie ewakuowali podczas wojny na wschód, wywieźli Niemcy – jako materiał na potrzeby wojenne. Te wszystkie zaniedbania cywilizacyjne sprawiały, że ziemie polskie były pod wieloma względami zapóźnione o kilkadziesiąt lat.

WOJSKO POLSKIE

Budowanie struktur i instytucji państwa, a przede wszystkim Wojska Polskiego, jako podstawowego ogniwa, które miało wywalczyć granice i zabezpieczyć odzyskaną niepodległość, należało do najważniejszych zadań stojących przed władzami państwowymi i Naczelnym Dowództwem.

► *Józef Piłsudski na Kasztance*, Wojciech Kossak, obraz olejny, 1928, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

Żaden z zaborców nie uruchomił na ziemiach polskich fabryki zbrojeniowej. Działo się tak z dwóch powodów: ziemie te stanowiły obszary pograniczne, a zatem potencjalnie przyfrontowe; przede wszystkim zaś nie dowierzano Polakom, którzy mogli wywołać kolejne powstanie, zdobyć fabryki i uzyskać w ten sposób środki walki. Jak zatem budować armię, nie dysponując bronią, amunicją, sprzętem wojskowym, ekwipunkiem? W pierwszych miesiącach niepodległości podstawowym sposobem pozyskiwania wyposażenia było przejmowanie zdobyczy wojennej po wojskach państw zaborczych – austriackim, niemieckim oraz rosyjskim. Z czasem zaopatrzenie uzupełniano zakupami we Francji, Anglii, Stanach Zjednoczonych, Włoszech itd. W latach 1918–1922 Wojsko Polskie używało łącznie 13 typów karabinów (m.in. japońskie i meksykańskie), tyle samo typów karabinów maszynowych oraz armat. Każdy typ broni wymagał odmiennej amunicji. Podobnie zróżnicowane było umundurowanie – żołnierze nosili mundury o kilku, a nawet kilkunastu krojach i barwach.

Dużo większym problemem był jednak brak fachowego polskiego języka wojskowego, który dopiero rozwijał się w formacjach Legionów. Początkowo musztrę prowadzono według kilku wzorów (metod i języka) zaborców oraz wzoru francuskiego.

◄ Odbudowa mostu kolejowego przez wojsko, fot. nieznany, domena publiczna.

► Święto Zjednoczenia Armii Polskiej w Krakowie, 10 października 1919 r., Józef Piłsudski (w jasnym płaszczu), gen. Józef Haller (po lewej stronie od Józefa Piłsudskiego), biskup Władysław Bandurski, prof. Stanisław Estreicher (rektor UJ), fot. nieznany, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

▼ Armia Ochotnicza, 1920, fot. nieznany, domena publiczna.

Generał Charles de Gaulle stwierdził, że Francja jest krajem niezwykle trudnym do rządzenia, ponieważ jest w nim 300 gatunków sera. Cóż miał powiedzieć Wódz Naczelny Wojska Polskiego, Józef Piłsudski, gdy niemal każda dywizja była uzbrojona w karabiny i armaty innego systemu i kalibru, a dostarczenie im właściwej amunicji zdawało się rozwiązywaniem kwadratury koła. Tym bardziej, że oficerowie i podoficerowie – wywodzący się z armii rosyjskiej, niemieckiej, austriackiej, francuskiej, amerykańskiej, z Legionów i POW – posługiwali się różnym terminami wojskowymi, stosowali odmienne komendy, co nierzadko prowadziło do nieporozumień, czasem komicznych, czasem tragicznych. Zdarzały się sytuacje, gdy oddział otrzymywał rozkaz „obsadzenia" stacji kolejowej i zgodnie z rozkazem „wysadzał" ją w powietrze.

MENTALNOŚĆ

Naszych pradziadów z trzech zaborów różniło niemal wszystko: poziom życia, rozwoju cywilizacyjnego, infrastruktury komunikacyjnej, budowlanej, dostępu do nauki, oświaty, kultury,

▼ Grupa rolników z regionu łowickiego z kosami do koszenia zboża, fot. Henryk Poddębski (1890–1945), domena publiczna.

stopień analfabetyzmu, zamożność, poziom kultury ogólnej, a w szczególności kultury politycznej. Różna była wreszcie także mentalność – kształtowana w odmiennych warunkach, odciskająca swoje niezwykle silne piętno na życiu społecznym.

Na przykład w zaborze pruskim (przy wszystkich szczególnych antypolskich obostrzeniach) – prawo było prawem: *dura lex sed leks*. Michał Drzymała mógł zakupić ziemię, ale nie miał prawa jako Polak wybudować domu, zamieszkał więc w wozie cyrkowym. Prasa w Niemczech (bez ograniczeń cenzury) oraz prasa na ziemiach polskich i w Europie obśmiewała biurokrację pruską, a wydawana poza Niemcami oburzała się na antypolskie ustawy.

W zaborze austriackim urzędnicy przyjmowali niekiedy łapówki za załatwienie spraw, których rozwiązania nie regulowały jednoznacznie skomplikowane przepisy i rozbudowane procedury. Jeśli jednak nie udało się doprowadzić sprawy do końca – zwracali łapówkę. W najszerszym zakresie pozostałością tej mentalności był jednak rozbudowany system przepisów oraz skłonność do nadmiernego uszczegóławiania regulacji.

▼ Środa Wielkopolska, widok od strony uprawnego pola, ok. 1918–1931, fot. nieznany, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

▲ Zagroda chłopska w Galicji, 1915, fot. nieznany, Wikimedia Commons, domena publiczna.

W zaborze rosyjskim prawo, stanowione odgórnie (tzw. zakon – prawo państwowe), regulowało jedynie niektóre sfery życia, pozostawiając ogromny obszar spraw do dyspozycji władz terenowych różnego szczebla. Te zaś – za określone „korzyści" – żądały odpowiednich rekompensat finansowych (łapówek), których bynajmniej nie zwracano, jeśli sprawa nie została załatwiona po myśli petenta. Wyobraźmy sobie wóz Drzymały w zaborze rosyjskim – zaprzęgnięto by go w dwa konie i jak „kibitkę" powieziono na Sybir. Pana Michała żandarmi rosyjscy obiliby nahajkami, a prasa „zakneblowana" przez cenzurę nie wspomniałaby o tym nawet słowem lub przedstawiłaby to jako dobrodziejstwo „swobodnogo posielenia na Sievierie".

Państwo rosyjskie było wrogiem, oprawcą, wyzyskiwaczem. Każda więc forma przeciwstawienia się państwu i jego administracji (oszustwa finansowe, kradzież mienia państwowego, uchylanie się od płacenia podatków, wrogość wobec władzy itp.) były akceptowaną formą walki z zaborcą. Jakiż negatywny ślad pozostawiło to w społecznej mentalności.

NICI – WIĘZI

Po I wojnie światowej powstały państwa, które dziś już nie istnieją, upadły, podzieliły się, a nawet rozpadały dwukrotnie: Czechosłowacja, Królestwo Serbów, Chorwatów i Słoweńców – następnie Jugosławia, rozpadł się Związek Sowiecki. Odrodzona Rzeczpospolita trwa, przetrwała zawirowania II wojny światowej oraz okres komunistycznego zniewolenia.

Co zatem łączyło ziemie polskie i było spoiwem odrodzonego państwa – jakże często określanego w Rzeszy Niemieckiej mianem „państwa sezonowego", a przecież mającego za sobą tysiącletnią historię? Co było nićmi, które pozwoliły zszyć ten dzielnicowy „patchwork"? Co sprawiło, że więzi łączące Polaków okazały się silniejsze niźli różnice ukształtowane przez półtora

▼ Manifestacja 3 maja 1916 r. na Krakowskim Przedmieściu w Warszawie, fot. Wacław Saryusz-Wolski, Muzeum Narodowe w Warszawie.

stulecia zaborów, obejmujące pięć, a nawet sześć pokoleń? Jak to się stało, że mimo tych podziałów Polacy zachowali świadomość własnej odrębności narodowej, ale przede wszystkim nie utracili woli odzyskania niepodległego i suwerennego państwa?

Nici łączących Polaków było wiele. Różniły się siłą i charakterem, przeplatały się, a ich znaczenie zależało niekiedy od dzielnicy. Należały do nich przede wszystkim: wspólny język, wiara, bogata tradycja oraz kultura.

JĘZYK

Język polski – choć niejednorodny i zróżnicowany regionalnie, z bogactwem gwar: od kaszubskiej, przez kresową po śląską i góralską – pozostawał ważnym spoiwem łączącym Polaków żyjących pod różnymi zaborami. Umożliwiał wzajemną

▲ Juliusz Słowacki (1809–1846), rycina Jamesa Hopwooda (1795–1859), Commons Wikimedia, domena publiczna.

▲ *Adam Mickiewicz na Judahu skale*, Walenty Wańkowicz, obraz olejny, 1827–1828, Muzeum Narodowe w Warszawie, Commons Wikimedia, domena publiczna.

komunikację, a na przestrzeni stuleci wykształciła się jego forma literacka, współtworzona przez kolejne pokolenia pisarzy i poetów, w tym wieszczów narodowych: Adama Mickiewicza, Juliusza Słowackiego i Cypriana Kamila Norwida.

Należy jednak pamiętać, że w XIX wieku, gdy w Europie dynamicznie rozwijała się nauka i jej nowe obszary, kształtowały się nowoczesne instytucje państwowe i społeczne, język polski był w znacznym stopniu pozbawiony możliwości swobodnego rozwoju w życiu publicznym. Ograniczenia te utrudniły wykształcenie w wielu dziedzinach polskiej terminologii, co po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku wymagało uporządkowania licznych zapożyczeń, pracy nad spolszczaniem przyjętych terminów oraz tworzenia słownictwa rodzimego.

WIARA

Ostoją polskości była wiara i Kościół rzymskokatolicki, postrzegane jak przeciwwaga dla Kościoła prawosławnego, wykorzystywanego przez władze carskie jako narzędzie rusyfikacji, podporządkowanego patriarchatowi moskiewskiemu, oraz dla pruskiego protestantyzmu wspieranego przez władze w Berlinie. Szczególne miejsce w polskiej świadomości narodowej zajmowały wizerunki Matki Boskiej Częstochowskiej

▸ Klasztor Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie, 1875, fot. nieznany, domena publiczna.

◄ *Kaplica Matki Boskiej Ostrobramskiej,* Ignacy Pinkas, obraz olejny, 1928, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

i Ostrobramskiej – uwiecznione w *Inwokacji* do *Pana Tadeusza*. Stanowiły one nie tylko przedmiot kultu religijnego, lecz także ważne symbole polskiej tożsamości i narodowej wspólnoty.

Należy jednak pamiętać, że w wyniku rozbiorów Kościół katolicki był organizacyjnie podzielony i funkcjonował odmiennie w trzech zaborach. W 1918 roku mieliśmy na przykład aż dwóch prymasów: warszawskiego i poznańsko-gnieźnieńskiego.

Nie możemy oczywiście ograniczyć się do tego ogólnego podziału. Rzeczpospolita była „krajem bez stosów", krajem tolerancji religijnej. Było w niej miejsce zarówno dla śląskich protestantów w Cieszyńskiem i na Górnym Śląsku, jak i dla ewangelickich Mazurów. Żyli w niej również Tatarzy (zwani litewsko-białoruskimi), wyznania mahometańskiego, którzy uznawali się za Polaków, Ormianie w Małopolsce Wschodniej oraz Karaimi w Trokach. Dawny Kościół unicki, powołany w 1596 roku, zlikwidowany w zaborze rosyjskim i brutalnie

tam prześladowany, przetrwał jedynie w Galicji, gdzie przekształcił się *de facto* w narodowy Kościół ukraiński (rusiński). Natomiast unici podlascy w znacznej większości – mimo męczeństwa – przeszli do Kościoła rzymskokatolickiego, przeciwstawiając się w ten sposób prawosławiu.

Oprócz wyznawców chrześcijaństwa oraz islamu na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej żyła (głównie w miastach) od średniowiecza liczna diaspora żydowska – najliczniejsza w Europie. Przez stulecia Żydzi zachowywali swoją wiarę, język i tradycję, choć oczywiście posługiwali się językiem polskim, a cześć ich elit stopniowo się polonizowała.

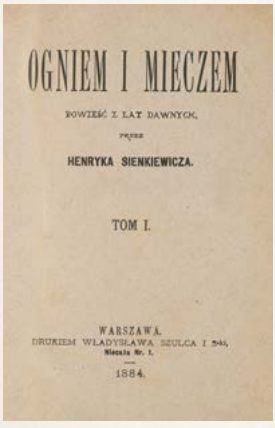
TRADYCJA I KULTURA

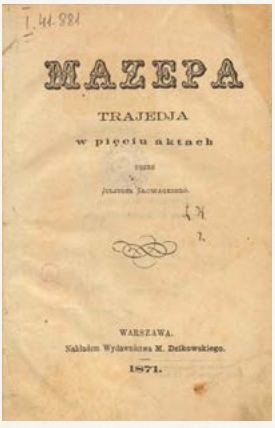
Najważniejszym nośnikiem polskości była jednak tradycja i kultura narodowa, które przez półtora wieku stanowiły jedyną ojczyznę Polaków. W każdym z zaborów i na obczyźnie czytano utwory tego samego Henryka Sienkiewicza i Stefana Żeromskiego oraz wielu innych luminarzy literatury polskiej. Oglądano te same obrazy Jana Matejki i grafiki Artura Grottgera oraz dziesiątków innych malarzy, słuchano koncertów Fryderyka Chopina i Ignacego Paderewskiego, śpiewano utwory Stanisława Moniuszki, pieśni narodowe i ludowe wraz z – chyba najliczniejszym w chrześcijańskim świecie – bogactwem polskich kolęd.

▼ *Ogniem i mieczem*, Henryk Sienkiewicz, Warszawa 1884, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

▼ *Mazepa. Tragedia w pięciu aktach*, Juliusz Słowacki, Warszawa 1871, Biblioteka Narodowa w Warszawie, Wikimedia Commons, domena publiczna.

▼ *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*, Adam Mickiewicz, wydanie paryskie, 1832 r., Biblioteka Narodowa w Warszawie, Wikimedia Commons, domena publiczna.

Na ziemiach polskich – od Gdańska po Tatry, od Poznania po dalekie Kresy – były rozsiane liczne zabytki architektury: zamki, kościoły, klasztory, pałace i dwory, miasta oraz inne budowle. Stanowiły one świadectwo dawnej potęgi i bogactwa państwa, a zarazem – niczym słupy graniczne – wyznaczały zasięg kultury polskiej, a na dalekich Kresach – cywilizacji zachodnioeuropejskiej. Kraków – mimo rozbiorów – był niejako stolicą polskości, podobnie jak Częstochowa i inne ośrodki kultu religijnego. Pielgrzymowano do Częstochowy – do „Królowej Polski" i do Krakowa – do grobów królów i królowych oraz narodowych bohaterów, Tadeusza Kościuszki i księcia Józefa Poniatowskiego, by czerpać stamtąd świadomość wielkiej tradycji. Było to zatem świadectwo przywiązania do polskości wbrew moskiewskiej cerkwi Aleksandra Newskiego, wybudowanej na Placu Saskim w Warszawie, wbrew pomnikowi Otto von Bismarcka w Poznaniu (na obecnym Placu Adama Mickiewicza) oraz austriackim koszarom na zamku wawelskim.

Pielęgnowanie barw narodowych, znaku herbu dwu- a nawet trójdzielnego (Orła z Pogonią i Archaniołem Michałem), świętowanie w ukryciu tradycji Majowej Jutrzenki kształtowało przez pokolenia świadomość i ducha wolności.

Z tysiącletniej tradycji, wśród wielu wartości, które przekazywano z pokolenia na pokolenie, należy wymienić wszystkie elementy kształtujące nasz charakter narodowy: podmiotowy

▼ *Konstytucja 3 Maja 1791 roku*, Jan Matejko, obraz olejny, 1891, Muzeum Narodowe w Krakowie.

stosunek do człowieka, umiłowanie wolności, demokratyczna forma władzy państwowej, a w najszerszym wymiarze przynależność do rodziny państw zbudowanych na zasadach cywilizacji zachodnioeuropejskiej, której fundamentem są: filozofia grecka, prawo rzymskie i etyka judeochrześcijańska.

ŚWIADOMOŚĆ NARODOWA

W przedrozbiorowej Rzeczypospolitej naród stanowiła szlachta, wywodząca się z rycerstwa, a także bojarzy litewscy, którzy uzyskali herby oraz (liczniejsi od nich) bojarzy ruscy. W następnych pokoleniach potomkowie mówili o sobie (jak Józef Piłsudski), że są *gente Samogitia, natione Lituanus, civis Polonus* ('z urodzenia Żmudzin, narodowości litewskiej, obywatel Rzeczypospolitej Polskiej').

Owi *gente* byli najbardziej zróżnicowani, ponieważ należeli do nich Żmudzini, Litwini i Rusini, Tatarzy, szlachta kurlandzka pochodzenia niemieckiego oraz przedstawiciele wielu

▼ Manifestacja polskich żołnierzy w Bobrujsku, 3 maja 1918 r., fot. nieznany, Narodowe Archiwum Cyfrowe, domena publiczna.

innych nacji. Przyjmowali oni kulturę polską, która przez wieki kształtowała się głównie w ramach stanu rycerskiego (szlacheckiego), najliczniejszego w Europie (ok. 8–10 % społeczeństwa).

U schyłku Rzeczypospolitej do tak rozumianego narodu dołączyła znaczna część mieszczaństwa. Natomiast XIX wiek i proces uwłaszczenia włościan – tych, co „Żywią i Bronią" (jak rycerstwo w dawnej Rzeczypospolitej) – otworzyły przed najliczniejszą częścią społeczeństwa drogę do utożsamienia się z narodem, nie tylko przez język i wiarę, lecz także dostęp do oświaty i kultury, a przez to włączenie się w nurt szeroko rozumianej polskiej świadomości narodowej. Zjawisko to było długim procesem, który bynajmniej nie zakończył się wraz z odrodzeniem Rzeczypospolitej.

Niestety, proces kształtowania się nowoczesnego (wielostanowego) społeczeństwa polskiego przypadł na okres zaborów, a walka z zaborcami, przeciwko rusyfikacji i germanizacji, powodowała, że ruch narodowy rozwijał się w opozycji do

▼ *Cud nad Wisłą*, Jerzy Kossak, 1930, olej na płótnie, depozyt Zamku Królewskiego w Warszawie, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

państwa (zaborczego), przeciwko państwu. Przed odzyskaniem niepodległości obywatelski patriotyzm jako stosunek do ojczyzny (*patria*), jako postawa służby wobec państwa – nie istniał. W odrodzonej Rzeczypospolitej trzeba go było budować od nowa.

SZWACZE

Kim byli owi szwacze, którzy przez pokolenia splatali nici wspólnoty, biegnące ponad granicami wytyczanymi przez zaborców? Kim byli ci, którzy od jesieni 1918 roku zszywali ów „patchwork" w państwo – tak trwałe, że wspólnota ta przetrwała kolejną dziejową próbę, znajdując oparcie w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego podczas II wojny światowej?

W najszerszym wymiarze – polskie elity: polityczne, społeczne, kulturalne. O ile w okresie zaborów powinniśmy wymienić te środowiska (przenikające się wszak) w odwrotnej kolejności, o tyle w 1918 roku kluczową rolę odegrali politycy.

Zacznijmy jednak od nauczycieli szerzących świadomość narodową wśród najszerszych warstw społecznych (opisanych w literaturze, np. w *ABC* Elizy Orzeszkowej), przez młodzież samodzielnie poszukującą swojej tożsamości (jak bohaterowie *Syzyfowych prac* Stefana Żeromskiego, których losy rozgrywają

▼ *Tadeusz Kościuszko na czele kosynierów*, Juliusz Kossak, akwarela, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

► *Józef Poniatowski*, Henri Grevedon, rycina, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

się w Kielcach, czy członkowie grupy samokształceniowej „Spójnia", do której należeli bracia Piłsudscy), aż po domy rodzinne, będące miejscem przechowywania tradycji.

To także ludzie kultury, których dzieła literackie, malarskie, rzeźbiarskie, muzyczne itp. budziły emocje, przemawiając do tysięcy, a z czasem do milionów ludzi.

◄ Józef Piłsudski na Kasztance przed dworkiem „Milusin", fot. Jan Ryś, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

Należeli do nich także działacze społeczni podejmujący różnego rodzaju inicjatywy, integrujący wszystkie warstwy społeczne na rozmaitych polach aktywności, działający w dziesiątkach organizacji społecznych (pozarządowych). Organizacje te współtworzyły szeroki ruch społeczeństwa obywatelskiego, rozwijający się przed odzyskaniem niepodległości i w II Rzeczypospolitej. To dzięki nim i wśród nich powstało Polskie Państwo Podziemne. Struktury o takiej skali nie powstały w żadnym innym okupowanym państwie w Europie podczas II wojny światowej.

Wreszcie ważną rolę odegrali politycy – wskazujący drogi wiodące do niepodległości i dążący do integracji środowisk politycznych ponad podziałami zaborowymi. Często różnili sie oni wyborem owych dróg, ale nie różnił ich cel. Dlatego lata odrodzenia i odbudowy Rzeczypospolitej, 1918–1922, to okres politycznych kontrowersji dotyczących wizji państwa, ale też piękny przykład współdziałania większości głównych polskich nurtów politycznych.

Wśród nich wskażmy Józefa Piłsudskiego, jako osobę, która w tych najtrudniejszym okresie „zszywania" Rzeczypospolitej przez ponad cztery lata pełnił dwie najwyższe funkcje państwowe. Po pierwsze: głowy państwa – Naczelnika Państwa (faktycznego, choć tak nienazwanego Prezydenta), a po drugie: Wodza Naczelnego Wojska Polskiego, które wyrąbało granice i obroniło niepodległość przed inwazją bolszewickiej Rosji.

Jeśli upadek I Rzeczypospolitej i lata rozbiorów uznamy za najtragiczniejszy okres w naszych dziejach, to odrodzenie i odbudowa Polski jest wydarzeniem najbardziej doniosłym.

Jeśli Naczelnik Tadeusz Kościuszko stał się symbolem postawy patrioty i obywatela dla pokoleń, które przez ponad wiek podejmowały próby wybicia się na niepodległość, to Naczelnik Państwa i Wódz Naczelny Józef Piłsudski jest przykładem bohatera i patrioty przewodzącego narodowi w najtrudniejszych latach powrotu Polski na mapę Europy.

Do „ojców niepodległości" zaliczamy też czołowych działaczy ruchów politycznych opowiadających się za odrodzeniem suwerennej Rzeczypospolitej Polskiej: Romana Dmowskiego

i Wojciecha Korfantego i związanego z nimi Ignacego Jana Paderewskiego (przywódców ruchu narodowego), Ignacego Daszyńskiego i Jędrzeja Moraczewskiego (z ruchu socjalistycznego), Macieja Rataja, Wincentego Witosa i Stanisława Thugutta (działaczy ruchu ludowego). Pamiętać także musimy, że polscy komuniści byli przeciwni odbudowie państwa polskiego, uważając, że aspiracje polskich robotników zaspokoi sowiecka Polska Republika Rad.

Jesienią 1918 roku ziemie polskie były poprzecinane granicami wytyczanymi przez zaborców przez półtora wieku. Punktem wyjścia dla odradzającej się Polski stały się przedrozbiorowe granice Rzeczpospolitej z 1772 roku, zgodne z zasadą ius postlimini ('w granicach państwa') i postulowane w programach wielu polskich partii politycznych. Na przestrzeni kolejnych dziesięcioleci granice te były jednak wielokrotnie zmieniane – najpierw w epoce napoleońskiej, następnie podczas kongresu wiedeńskiego w 1815 roku, a później przez kolejne 100 lat aż do traktatu brzeskiego w 1918 roku.

Odradzające się państwo polskie, już na przełomie października i listopada 1918 roku, jeszcze przed oswobodzeniem stolicy spod okupacji niemieckiej, wkraczało w trwający cztery lata okres walk o kształt granic Rzeczypospolitej – zarówno z dawnymi mocarstwami zaborczymi, jak i państwami powstającymi na ich gruzach.

Odradzanie się Rzeczypospolitej i jednoczenie jej ziem trwało ponad cztery lata, podczas których poszczególne dzielnice, ziemie, regiony przeżywały swoje PIERWSZE DNI NIEPODLEGŁOŚCI.

Szwadron kawalerii podczas uroczystego otwarcia Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, 14 sierpnia 2020 r., fot. Anna Ganczewska, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku.

O Autorze:
Prof. dr hab. Grzegorz Nowik – historyk specjalizujący się w dziejach II Rzeczypospolitej i myśli politycznej Józefa Piłsudskiego. Autor wielu artykułów i monografii naukowych, m.in. *Zanim złamano „Enigmę". Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918-1920*; *Myśl polityczna Józefa Piłsudskiego. Część I: Sprawy wewnętrzne, Część II: Sprawy zagraniczne.* Kieruje zespołem historyków wydających sukcesywnie dokumenty operacyjne dotyczące wojny z bolszewicką Rosją. Zastępca dyrektora Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku ds. naukowych.

Muzeum współprowadzone przez:

Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku

Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Fundacja Rodziny Józefa Piłsudskiego